

Werk

Titel: Caspar Decurtins

Ort: Erlangen

Jahr: 1919

PURL: https://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?345572629_0038|log26

Kontakt/Contact

[Digizeitschriften e.V.](#)
SUB Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen

✉ info@digizeitschriften.de

CASPAR DECURTINS.

Sur dellas detgas, ils usits e la poesia dils
Sursilvans.

(Nach La Ligia Grischa, 4. Jan. 1873 u. f., Feuilleton.)

Ei schai aunc bein enqual

Carfunchel el stgir grep. (Alfons de Flugi.)

Leu si, nua che las loschas petgas de granit sesaulzan, perdetgas d'ina daditg emblidada revoluziun ella natira, e nua ch'il giuven Rhein mussa spumond sia insurventscheivla forza el combat cun ils coloss, ils quals vulan retener siu rapid curs, schai ina ruasseivla vallada, ils magnifics pezs della quala sclareschan lunsch giadora ella bella Svizzerza, cura ch'il solegl della damaun argentescha lur crunas. Din zun vegl origin sa quei pievel segloriar, il qual habitescha quella contrada. Buca mo las blihidas purgameinas e stgiras ruinas dattan perdetga de quei, mintga ver Sursilvan sedat d'enconoscher entras la formaziun de siu tgau. Quellas

10 curtas cavazzas de Muster, (aschia numna Prof. His en sia scartira sur las cavazzas dils Rhætiers, las cavazzas della Surselva sura) han gudognau l'attenziun dils anthropologs ed archeologs. Remarcabla ei la semegliadetgna denter nossa fauna et quella dellas habitaziuns lacustras (Pfalbauten). Bein enqual exemplar de razzas, schiglioc dapertut mortas ora, sesanfla

15 aunc leu si en ils culms della Surselva. Forsa, che colonists dellas habitaziuns lacustras han portau las emprimas spigias en la Surselva. La historia sa mo dils *Taurischers*, in pievel celtic che ha priu siu domicil sper las fontaunas dil Rhein per far plaz als Tusciers.

Quels valerus Celts han suenter vehements e sanguinus combatts

20 stoviu sesuttametter alla aquila romana. Era leu si nua che la neiv perpetna betscha las flurs alpinas, haveva la libertat piars siu davos refugì. Las mummas dils Rhætiers, raquinta Florus, hagian bess lur affons ellas lontschas dils Romans, aschi cara eri ad ellas la libertat. Temps suon-donts han viu a mond ils pievels della Germania tras quella vallada tier

25 l'acquista della biala Italia. Ils nobels Amelungs e suenter ils loschs Merowings han regiu sur la Rhætia. Bein enqual dils virils Goths, dils pussens Francs ed Alemanns vegnan ad haver construì lur casas sin las rehas pistiras, ed els stgirs uauls della Surselva. In grond diember vitgets ni uclauns anflein nus gia el testament de Tello. Mo nus havein

30 buca mo vegls cudischs ed admirabels documents, che datan perdetga de quels emprims habitonts, els sezs han schau anavos in monument, che cuzza aschi ditg sco ils culms della Surselva stattan. Lur bi scazi ei ina

jerta dils nos babuns. Quei scazzi, che tarlischa era de stgira notg ei la semper giuvna e casta poesia populara. Tgi che vul capir il pievel ella profunditat de siu patertgar e sentir, quel emprendi d'enconoscher las detgas e poesias dil pievel. Nus figiein mo attents sin ils bials patertgaments, che quellas contegnan. Mo enqual garnetsch d'aur ord quei scazi havein 5 nus rimnau e parigliau culla mythologia celtica e germanica. En quellas simplas detgas ei zuppada ina reha fontauna de profunds patertgaments, ord la quala ils pli gronds poets de tuts temps e tuts pievels han buiu. Faust era ina persuna ellas detgas, avont che Goethe ha dau ad el la immortalitat. Ils vegls Dieus, dals quals las runas misteriusas requantan, 10 sesaulzan puspei avont nos eigls ellas detgas. Il pussent Wodan, suprem Diu dils Germans, avont il qual ils babuns enclinavan lur schanuglias saveva il niev spirt dil temps buca bandischar ord la memoria dil pievel. Il grond Diu compara buca pli en sia magnifica furma, cun la galena (helm) d'aur, il bi scud e la ferma lontscha, sco a nus descrivan ils sontgs 15 cudischs dils Normans.

In pauper um vegl, che vegn e roga in'almosna e paga quella reha-
mein, essent el Niessegner ei in patertgament, che tuorna en bia detgas
sursilvanas. Il madem sur Wodan raquintan tuts pievels Germans. Quei
Dieus entaupa nus puspei ellas detgas dils spirts u dils morts. La mytho- 20
logia germanica lai ir quei Diu, compognaus de migieivels dieus e bunas
dieuas sur prau e prada, benedent ils fretgs. Sco spirts laian las detgas
sursilvanas turnar quella armada. „In bubet dierma en in uaul, rischuna
ina detga sursilvana, cheu auda el fracass e ramur, ed arvend el ils eigls,
vesa el galoppoond umens e femnas sin cavals ners speras ora. Sil davos 25
cavagl era siu padrìn per miert tut en fiuc.“ Cheu semischeida l'idea
dellas peinas dils condemnai cul vegl mythus. Suentèr ch'ìls dieus eran
vegni midai en nauschs sperts stuevan els setrer els stgirs uauls e sin las
solitaras alps. In signiun ch'era ristaus in di suenter scargar d'alp
persuls anavos havend el ina vacca malsauna, ha udiu la sera a rumplu- 30
nond avon le tegia. Tut en ina gada vegnian ina roscha umens e femnas
en da d'esch. Gleiti entscheiven ei a chischar. Suentèr haver chischau
van enzaconts ord tegia e runan en la vacca, mazan quella e brassan la
carn. Era a nies signiun datan ei in pitschen toc; el maglia ed ils sperts
seigien lura gleiti svani. L'otra damaun anfla il signiun la vacca entira 35
ed entratga avon tegia; mo quei tochet ch'el veva migliau muncava.

Cheu havein nus puspei ina veglia reminiscencia della compagnia de
dieus e dieuas ch'accompignaven il gron Wodan. Ils pievels Germans
numnan ussa quella roscha de sperts „la catscha salvadia.“ Ina outra
detga Sursilvana fa a nus endamen quella „catscha salvadia.“ In signiun 40

haveva catschau sias vaccas sin ina spunda d'in quolmet. Dentont ch'el
 durmeva, vegnen ils sperts, en in sufel, ed entscheivan a purtar cun gron
 fraccas la biestga daven sur ina val vi. Il pistur sededesta udend il
 horribel tunem, fa la sontga crusch, ed il vehement vent cala. Cheu
 5 semuossa eunc ella detga il venerabel mythus della natira. Il ferm sufel
 che catscha las neblas, ei il fundament de tuttas quellas detgas della
 catscha salvadia; nus entupein quei madem mythus ornaus ora della poesia
 greca el enguladetsch dils bos de Hermeias. La retscha dils morts che
 dei cumparer sogn Silvester notg suenter detgas sursilvanas ei nuot auter
 10 ch'ina outra fuorma della catscha salvadia. Sco in bien e buntadeivel diu
 tuorna Wodan en persuna de sogn Clau. Quel lai la detgia sursilvana
 comparer en magnific ornat, sin in losch cavagl, e remunerar ils buns
 affons cun bels regals. Per quei peinan ils affons in festet, en il qual els
 han tigliau en per mintga paternies, ch'ei han detg in strech, en la
 15 scadiala nua che sogn Clau meta ses regals. Quellas simplas tezas ein
 buc auter che ina reminiscencia dellas misteriusas runas. Wodan havein
 nus viu ei buca svanius ord la memoria dil pievel; en biaras fuormas
 tuorna il venerabel „bab de tuts“ puspei. Freya la buntadeivla dieua;
 della quala ei di

20

Daur ein ses cavegls, —

Sco las madiras spigias. (Frithios-Sage.)

ed ils eigls della quala eran blaus scol tschiel della primavera anfein nus
 en biaras detgas sursilvanas. Si en ina solitaria alp compareva in di de
 stad ina zun carina giuvna culla fumeiglia en stala. Ella haveva cavegls
 25 sco igl aur, il qual ella purtava en in vaschi. Ils fumegls levon fugir;
 mo la mata comondava, ch'els duessien tener neu in vaschi, ed ella vegni
 a derscher en il flussiond aur. Spert tschaffa il signiun in barcagl ed en
 el entscheiva la giuvna a derscher il custeivel metal, admoneva dentont
 il giuven de schar sponder nuot. Quel vegn surprius dil giavel della
 30 ranveria; e patertgond haveves tiu priu in curtè enstagl in bercagl —
 lai el curdar in daguot giun plaun ed en quei moment fava la giuvna
 svanida. Sco pertgiradera de scazis, giuvna scungierada compara ella a
 nus bunamein sper mintga ruina. Il bia porta ella ina ne pliras clavs
 entuorn tschenta. Freya viva aunc adina culs cavegls sco gl'aur ed il
 35 buntadeivel sen en la memoria dils Sursilvans. Era las treis soras, che
 filan la sort dils carstgiauns; quellas ch'ils Celts veneraven sco las „treis
 fatas“ anfein nus en il scazi de nossas detgas. A zaconts buobets seigi
 ina gada cumparida sper ina ruina ina stupenta bella giuvna, cun in risti
 d'argient; avont ella erien treis blachs. In cuvretgs cun daners d'irom,
 40 in auter cun muneida d'aur ed il tierz cun tretschas. Prendei tgei migliac

che vus leis, hagi la buna mata detg. Ils buobs prendevien spert las tretschas per saver far balla e havend els quellas seigien ei i daven. Las tretschas ein buc auter ch' ils fils della sort ina enzena dellas nornas.

La canzun populara dils Rätoromonschs.

„Die Poesie eines Volkes ist der treueste Spiegel seines Geistes, Gemütes, Genius und Charakters.“

(Geschichte des Osmanischen Reiches von Joseph v. Hammer, Schlußrede.)

Sche nus prendein la libertad de portar avon en Lur miez questa sera ina lavur sur della Canzun populara dils Rätoromonschs, sche daventa 5 quei principalmein per far attents Els sin il bi scazi de poesia populara ch' il nies lungatg posseda. Duront ch' ils biars auters opus de nossa literatura ein pli u meins exotics semanifesteschan en nossas praulas, detgas, en entgins dramas populars sco la pissiun, la dertgira nauscha e principalmein ella canzun populara il caracter de nies pievel en sia origi- 10 nalitad, schubers ed intacts.

Cun tont pli gronda forza e fres-chezia ha il cant popular pudiu regier en nos quolms non havend en poesias artificialas in inmitg pertgei ch' ils biars de nos poets tochen el novissim temps han buviu ord la fon- 15 tauna dil cant popular; lur canzuns eran per cantar e buca per la purgameina. Nua che tut conta ed igl individuum cun ses sentiments e patertgiamens privats svanescha en miez dil pievel, leu regia la canzun populara. Perquei sedistingua quella era tras ina atgna forza e profunditad dils patertgiamens e sentiments, tras ina casta carezia e grondiusa simplicitad sursigliend quei che secapescha de sesez; senza far bia reflexiuns 20 exprima ella ils sentiments, che muentan il cor. Quei remarcabel Laco- nismus e quella atgna forza ha il grond poet german Göthe exprimiu els plaids „Der kecke Wurf des Volksliedes“. Senza far atgnas pli detgliadas reflexiuns sur della natira muossa il pievel dapertut il viv sentiment ch' el ha per quella. Nua che la canzun populara tschontscha della natira vesein 25 nus con stretgs ils ligioms ein, che ligian il pievel cun quella. Per el ei la natira bucca ina caussa morta, las verdas plontas, las cotschnas rosas, perfin la crapa morta selegran e giubileschan ne bragian e pliran cun el. Quei viv sentiment per la natira porscha era alla canzun populara las sias sameglias e figuras, che em il bia excellentas. Tgi fa lu quellas 30 canzuns po bein enqual auditor emprar? Il pievel sez dein nus per risposta. Nunenconuschents ein ils poets, pertgei che lur canzun ei mo l'expressiun dils sentiments de melli auters e lur num svanescha denter

quels. Sco la canzun della merlotscha, che resuna la primavera, aufla spert in echo giu da mellis autras frastgias e la suava melodia emplenlescha igl entir uaul aschia la canzun populara. Excellent rispunda il poet tudestg Friedrich Sallet en siu poem „das Volkslied“ sin questa damonda:

5 „Und wie sich Vögelein bringen
Ein Lied von Wald zu Wald,
So hört man singen und klingen
Von Land zu Lande bald.“

Mes auditurs han forza udiu durond il deletgeivel meus Matg ina
10 gada duront la sera a resunar giu dils quolms il melancolic e cast tun della tiba. Schi gleiti sco ils mieivels tuns, resunan giu din quolm, pon ils pisturs sin ils auters bucca star en tegia; ei prendau lur tibas e gleiti resuna la suava melodia dapertut. La madema misteriusa forza ha la canzun populara. En la canzun populara vesein nus al pievel el cor, udin
15 a bater quel, udin il rir e bargir dil pievel. Cheu resuna il giubel, cheu selai sentir il plirar, cheu schulau las gomias, cheu audan ins las benedicziuns dil pievel. De haver fatg attents silla bellezza della canzun populara e della muntada che quella ha per la litteratura, ei il meret dil genial Herder il grond cor dil qual, sco ina giganta arpa d'Eolus udeva ils
20 schems e las risadas dils pievels, sco el di sez en l'introducziun tier „las vuschs dils pievels“ (Stimmen der Völker), in opus nua ch'el ha rimnau las pli bialas canzuns dils pievels germans, schlaws, ramontschs en excellentas traducziuns tudestgas. Quei cudisch ha fatg attents ils literats sin il scazi d'aur, ch'il pievel possedeve senza ch'el sez savevi. Adum-
25 baten ei stau la lavur dil pedant Nicolai a Berlin, il qual leva beffiar il genial opus de Herder puplicond il „Klein fein Almanach von Vollks“. Denton ei aber la revoluziun franzosa rut'ora e quella cun sias ideas cosmopoliticas e siu intent de rumper las barieras che spartevan ils pievels, era bucca adatada d'augmentar la carezia per canzuns popularas. Mo cura
30 ch'il despot regiment d'in Napoleon ha entschiet a scher sin la totona dils pievels e la spada de quel ei vegnida gl'embleme della giustia, ei el cor dils pievels il sentiment patriotic e nazional sereghigliaus et ei han puspei encuretge neunavon las trofäas de lur autenats ed ils opus dils babuns. Era la veglias canzuns popularas della Germania han puspei
35 enflau la meritada grazia. Cun profund sentiment per il bi han ils dus poets Achim d'Arnim e Clemens Brentano rimnau las pli bialas flurs della canzun populara tier in tschupi egl' cudisch „Des Knaben Wunderhorn“. Quei che quels dus genials umens han muncau havend memia pauc schanetg per las fuormas primitivas et adatg el rimnar, han ei fatg
40 bien compleinamein tras il sen poetic, cun il qual els han rimnau las

castas flurs. Quella collecziun fuvà dedicada al „vegl magister Göthe“! Cun grondissim plischer ha lez priu si quei opus e di en ina detigliada recensiu ch'el ha dau: „Von Rechtswegen sollte dieses Büchlein in jedem Hause, wo frische Menschen wohnen, am Fenster, unterm Spiegel oder wo sonst Gesang- und Kochbücher zu liegen pflegen, zu finden sein um aufgeschlagen zu werden in jedem Augenblick der Stimmung oder Unstimmung, wo man denn immer etwas Gleichtönendes oder Auregendes fände.“

Bucamo ella Germania, tier tuts pievels ei cun la regeneraziun dil sentiment poetic sesalzau in niev interess per la canzun populara. Nus lein mo far attents sin duas collecziuns de lungatgs ual schi nunenconuschents tochen de lu sco il nies sin¹⁾.

La carezia tier las canzuns popularas ha denton survargau igl entusiasmus nazional e schegie che quel en consequenza dil stretg cor dils monarchs haveva fatg puspei plaz al cosmopolitismus, ha la carezia tier las canzuns popularas priu tier on per on. Ils literats ed estethikers han capiu e mussau pli e pli intensiv tgei scazi de vera poesia la canzun populara contegni. Bucca mo las principalas naziuns, na, era ils pli sbittai lungatgs e dialects han fatg collecziuns de lur canzuns, de quellas remarcablas pardegias dil spert e della historia dil pievel.

Lein nus Rätoromonschs buca rimnar nossas flurs avon ch'il solegl d'ina nivellonta cultura fetschi seccar ellas? Lein nus mirar tier ruasseivlamein, co quels ils pli prezios e custeivels monuments de nies lungatg van a piarder? Quei che ha impediù ils jasters de rimnar nossas canzuns ei stau lur pauca enconuschientscha cun nies lungatg e nies pievel, schiglioc vessen nus probablamein era survegniu per bienmaun „ina collecziun de canzuns“, sco nus vein retschiert ina „Historia della Literatura“, ch'ei in tuorp per nus²⁾. Ei glei stau ditg la differenzia dils dialects, che ha stermentau ils Romontschs sez ded ir vid la lavur. Adumbatten era la premura dil beinmeritau Sgr. Professor Sgier, che ha rimnau entginas canzuns sursilvanas, strapond la mort el naven da ses studis. Deplorablamein ha igl erudit poet e scutatur Flugli schenghiau sia atenziun mo alla Giadina.

Dapi treis quater ons ha igl auctur de questas lingias cun agit de Sgr. Andreas Vital e d'alters amitgs encuretg de rimnar las Canzuns popularas de tuttas valladas romontschas ed oi vignius remuneraus tras ina

¹⁾ Hier eine Lücke im Manuskript. Wahrscheinlich die Sprachen der Livländer und Slaven; Safalik und Palacky weckten die Idee des Panslavismus.

²⁾ Es dürfte die „Geschichte der Literatur des rätoroman. Volkes“ von Dr. Fr. Rausch, Frankfurt a. M., 1870, gemeint sein.

reha raccolta. L'Engiadina, Val Mustair, Berggug, Sursess, Schoms, Dumliasca, la Surselva e la Foppa han purschiu biaras e bialas canzuns. Mein nus atras las pliras tschien canzuns de nossa collecziun auffein nus in bi diember, che derivan senza dubi ord in temps, nua che la partiziun 5 dils dus capo dialects ladin e romontsch, ch'ei per gronda part ina consequenza dil 16 e 17 tschantaner era aunc buca aschi ferma. Ei glei cert che las pli veglias canzuns dell'Engiadina secattan era ella Surselva ed encuntercomi ils antics cants della Surselva sper las rivas digl In. En general aber ha la Surselva pli paucs e pli vegls, l'Engiadina pli biars 10 e pli novs monuments della canzun populara. Ina gronda part de quellas canzuns crodan cert el 13 e 14 tschantaner, dellas balladas e romanzas tuttas avon la Reformaziun. Pertgei pli vegls che quella ein ils eudischs dil pievel (Volksbücher) Sontgia Genoveva, Barlaam e Josaphat, che ins anfa aunc ussa ella Engiadina ed ein cun lur simplas muontontas raquin- 15 taziuns ord il quatordischavel tschantaner.

Bein las pli interessantas e venerablas canzuns ein quellas, che meinan nus anavos en quei temps nua che nos babuns adoravan lur dieus leu ora el verd uaul e sper la freida fontauna sut il majestus ischi e sigl ault quolm. Gia ditg havevan nus encuretg suenter tals garnetschs d'aur 20 en nies lungatg, sco ch'ins anfa tscheu e leu tier pievels primitivs e nuncultivai. Aschia eis ei vigniu scret ensemen ord dils Finns in entir „Epos dils diaus Kalevala“ ch'ei vignius mantenus mo tras tradiziun vocala. De quels venerabels cants eis ei era compariu ina traduziun tudestga. Finalmein ha iua dunna veglia en ina acla solitaria saviu 25 raquintar a nus il desiderau tras ina canzun, che dat aunc perdetga della veglias deitats. Cheu suonda la canzun de Sontga Margreata¹⁾. Declarond raquenta ina detga dil pievel, quels siat ons, che la Sontgia Margreta seigi stada silla alp, eri ei pavel detg avunda e latg en abuldonza; cura ch'ella seigi ida a casa, hagi ella smaladiu l'alp e las savurusas jarvas seigien 30 semidadas ella amara „Jarva sontgia Margreta“ (Citraria islandica), ina plontetta ch'era tochen de lu buc'enconuschenta. Il nausch paster pign seigi pli tard vignius ella glina, nua ch'ins vezi el aunc cun la sadiala de mulscher. Tuts pievels pisturs pertratgan lur „aurea aetas“ sco in temps, nua ch'ils ivers seseuffavien dil latg ed ins savevi sular ils trutgs 35 cun migniucas. Ina detga della val d'Ormont raquenta, co in pistur seigi negaus en il latg; en tala abundanza eri el. La fin de quei bi temps ei il bia vignida caschunada tras malfatgs e luschezia dils carstgauns e las verdas pradas ein vignidas midadas en glitschers, las savurusas plontas en amars mes-chels. Che nossa canzun auda en quei temps dell'abundanza

¹⁾ Decurtins, Chrestomathie Bd. II, p. 238.

vesein nus ord ils regals, che Sontga Margreta vul far al paster, spir attributs della abuldonza: „Ei gliei savens il cas, che las veglias canzuns prendan ô mo in dils pli interessants moments della detga“ di il versau scutatur della poesia populara Uhland, e quei ei era cheu il cas; detgas ramontschas et autras canzuns ch'ei idas a piarder savessen bein aunc 5 raquintar pli della misteriusa sontga Margreta, mo sco la Canzun Grotta ella Edda conta mo co il temps d'aur de Frodi¹⁾ hagi pigliau ina fin, aschia nossa canzun mo della fin de quei temps ventireivel. Sut il num de Sontgia Margreta ei cheu segiramein zupau ina dieua, pertgei ch'ils regals, ch'ella porscha ein digns d'ina deitat. Las treis bialas camischas 10 ein camischas strianadas (Zauberhemde), parentas „culla camischa de Sogn Gieri“ che Siegeminna dat a Wolfdietrich e culla camischa d'aur egl vegl epos „Beovulf“. Sco Frodi possedeve in mulin che mulava aur et argient ha Sontga Margreta in che mola il di seghel e la notg salin — il melen garnezi et il tshietschen aur vegnian savens duvrai in per l'auter en 15 detgas e canzuns anticas. Las spigias ein ella Edda ils cavegls d'aur de Sif“. Sche la Sontga Margreta va a S. Gagl, nua ch'ils zens tuccan, ei quei in mussament per la aulta vegliadetgna della canzun, pertgei sco enconuschent ha la claustra de Sogn Gagl giu ils emprems zens en nossa patria. En questas supposiziuns sundel jeu vignius fortificaus tras in 20 auter fragment della medema canzun, che jeu hai retschiert ord da Medel:

E culla ei ida a casa,
 Eis ella ida sper ina fontauna ô, a cantau:
 O ti fontauna, o ti fontaunetta,
 Sche jeu mundel daven, 25
 Sche vegnes ti gues a schigiar:
 E la fontauna ei schigiada si!
 E pli eis ella ida sper ina plaunca ô
 A cantau: O ti plaunca, o ti plaunchetta,
 Sche jeu mundel naven, 30
 Sche vegnes ti gues a secar;
 Ella ei ida a casa
 E la plaunca ei seccada!

Cheu vesein nus la dieua che maungla mo giavischar e las fontaunas schigian, ils crests seccan. Sco ella ha fatg crescher, sa ella era pirentar. 35
 Quella canzun ei in niev mussamen che nos vegls vevien in agen cultus sco in agen lungatg e nus vein buna speronza d'aunc enflar plirs de

¹⁾ Vgl. Deutsche Mythologie von Simrock, 3. Aufl. Bon b. Adolf Markus 1869, S. 317.

quels venerabels cants. Nossa canzun cantavan ei pli da vegl ellas alps durond uradis; ei stueva aunc esser en enzitgei sur dil tun. Probabla-mein quietava la dieua era las irritadas neblas. Aunc ina remarca philologica. Enstagl „Quei sto miu signun saver“, di ina versiun pli veglia:

5 Cul signun vegn
Sche vi jeu star si
E vi tut tschintschar,⁴

in niev mussamen dil diever dils pronomes en il vegl ramontsch, qual diever Sgr. Professor Bühler ha victoriusamein defendiu encunter ils Sur-
10 silvans (vide Novellist).

Cheu lein nus era legier avon ina canzun sur la tiarra della Cucagna, essend ch'ella contegn aunc regordientschas vid „l'aurea aetas“. Tiara della cucagna numma il ramontsch quei ventireivel liuc che ils tudestgs numnan (Schlaraffenland).

15 Denter las pli veglias e remarcablas canzuns ramontschas audan senza dubi quellas paucas a nus restadas, che raquentan della vita, dellas bravuras et abenteurs dils animals. Cura che nus udin ina tala canzun, sche separatgia nies spert anavos en quei temps primitif, nua che la vita dil carstgaun era aunc sin bia modas taccada vid la natira, ne ch' il carstgaun
20 era aunc schi savens ella soleta societad dils animals. Tier in pievel de chitschadurs ne da pisturs, che vevan mintga di de batter cun ils animals salvadis ed ils quals enflavan savens en in fideivel tgiaun lur deliberatur, stueva ei regier autras opiniuns sur la veta interna e spirtala che tier ils humans dil temps present. Quels carstgauns, che havevan schi savens
25 mirau el profund e clar egl dils animals, che havevan empriu d'enconuscher lur forza, lur vezs e bunas qualitats havevan udiu lur schemer plirond, cura ch' il paliet tuccava els, cartevan ch' era ils animals cun lur combats e dispetas legrias e tristezias meretien d'esser cantai. Aschia ei sesalzau sin il fundament d' ina cordiala e sensibla contemplaziun della natira il
30 majestus epos „Reineke Fuchs“, las ragischs dil qual van anavos el pli primitif temps e dil qual il genial scrutatur Jakob Grimm di: „Mir ist als empfände ich noch germanischen Waldgeruch in dem Grund und der Anlage dieser lange Jahrhunderte fortgetragenen Sage“. Senza dubi stueva in pievel sco il rätoromansch, la principala rihezia dil qual eran et ein
35 las bialas alps, savurusas pistiras e rehas montaneras, il qual muossa aschi bia carezia per ils animals sco nus vesein ord sias detgas e proverbis, haver canzuns sur de quels. Cheu suonda la canzun dil salep e la formiela la quala raquinta, co la nozza planisada dils dus animalets seigi semidada en ina tresta funeralia¹⁾. Divers pievels han semgiontas rapsodas sur

¹⁾ Decurtins, Chrestomathie p. 346, Bd. II.

dellas nozzas e funeralias dils animals; nus regordein mo vid la nozza dil luf, della quala ei dat ina canzun norvegica, de quella della uolp la quala vegn descreta en ina canzun lettica, era el „Roman du Renart“ vegnian descretas las funeralias della uolp che fuva sefatga morta. Principalme in 5
ils carins utschals cun lur bials miedis eran ils objects de quellas canzuns. Ord las suavas melodias cartevan ils humans d'udir baul cloms da tristezia, baul bunas admoniziuns sco els sez eran. Bein enconuschents ei il „cucu“ tier tuts pievels en detgas e canzuns¹⁾. Nossa canzun glorifichescha e conta dil cucu sco dil „purtader della primavera“. Sco tal eis el era emperneivels e carezans d'auters pievels. „Der Kuku mit seinem Schreien 10 macht fröhlich Jedermann“, stat ei en ina veglia canzun dil Matg. In remarcabel legu tudestg sur il cucu di:

Im Winder aus, im Summer an,
Mein Kind zeucht ein ander Mann,
An meinem Gesang kennt man mich; 15
Rat, ver bin ich?

En ina veglia canzun della Bohemia bragia il cucu che la primavera cuozi buc adina. Denton enconuscha il pievel ramonsch era il cucu sco in nausch compogn sco in nuscheivel vischin. Cun sias alas fa el aisch il latg e perquei di ins, il latg aisch hagi en il cucu e la aischa feglia 20 della schula ha en consequenza num paun cucu²⁾. Tadleien era ina canzun sur dil nausch cucu³⁾.

Ord dil verd uaul, nua che nus vein tedlau igl amureivel cant dils utschals contemplau il viver e selegrar dils animals vegnin nus el bi curtin de rosas dellas canzuns eroticas. Schi ditg sco ei dat bucca ina giuven- 25 tetgna cun cavels grischs, di Uhland, vegn la canzun dell'amur ad esser la flur della lyric. Dil temeletg e fleivel sentiment d'amur tochen tier la sgarscheivla pissiun che smeina il tizun, malegia la canzun d'amur ora ils sentiments erotics. Cun las pli bialas colurs vegn cheu discret la legria de dus, che vulan in a lauter bein, l'entira natira vegn embellida e vivi- 30 ficada els eglis dils amants sco nus vegniu a ver; cheu emprendein nus d'enconuscher tut la letezia, la ventira de dus che han bugien in l'auter. Mo bucamo da legreiblas uras sut il rosè e sper la fontauna raquentan a nus las canzuns d'amur. Era il trest sentiment d'esser sbittaus, il mordent fiuc della schalusia s'exprimau cheu. En general sedistinguan nossas canzuns 35 tras in cast sentiment, che sebasescha sin sauna moralitad e mo en paucas

¹⁾ Decurtins, Chrestomathie p. 568, Bd. II.

²⁾ oxalis acetosella, Guggerbrot, Waldklee, Guggenkäs, Süreli (Bern), Guggersauer (Bern, Luzern).

³⁾ Decurtins, Chrestomathie p. 569, Bd. II.

sentin nus il fladar della sensualitad meridionala. Tadleien ina gada la canzun d'amur d'in giuven compogn, en la quala s'exprima cun atgna naivtad il sentiment della amur¹⁾. En biaras e differentas canzuns vegnan ils plischers della dultscha amur cantai.

5	Rosa biala, rosa cara,
Ti eis mia contentienschas,
Ti sas gie che sei zun cara
Encunter tei mia obedienschas.	Sche las uras bucca vessen,
Sai jeu ch'ellas quei de car
Bein bugien a mi fagiessen
A rischdassen tut or clar.
10	Tia fatscha bein ornada
Ei miu cor a fidament;
Quella dat pli ch'ina gada
A mi trost a legherment.	Jeu sai ch'ellas or clamassen
Bia suspirs ch'jeu vai tarmess
Tier tei scazi che mi dattan
Per pardetgia ch'jeu sai tes.
15	Tuts moments che jeu poss buca
Tei cara biala ver,
Poss jeu gir che seigi tutta
La persuna displischer.	Vessas pia, o flur carina
Co poss mai consolar
Mo eung tia fatscha fina
Cur che ti selais anflar.
20	Cur che ti eis absentada
Sche vai jeu mai nin ruaus
Buc' ina ura ei vargada
Che jeu sei bucca turmentaus.	Veglias pia cheu d'envia
De mai bucca sezupar
Sonder cert adina tia
Compagnia schar enflar.

Es folgt ein engadinisches Lied²⁾.

Tras elegidas e distinguidas figuras, tras in cast e profund sentiment sco bi rithmus sedistingua suondonta canzun degna d'esser parigliada cullas meglieras „Minnelieder“ dil temps miez³⁾.

- 25 Cont castas e bialas ein las figuras, cont profunds ils sentiments en quella idjlla. D'in pli profund sen, che quei ch'ins pudess crer sin l'emprema gliada ei suondonta canzunetta⁴⁾.

30	1. Eu vaiva ün mail cotschen rösin
Ha tut e l'ha miss sün meis scrin,
35	2. Guai cur cha l'an füt passantà
Schi l'ha lura giò mangià
3. Ha tut e ha parti in dus
Ha dat ün toc a meis marus
4. Ha dat eir part da seis minziu
Chi cresch' in el ün giardin

¹⁾ Decurtins, Chrestomathie Bd. IX, p. 133.

²⁾ Decurtins, Chrestomathie Bd. IX, p. 60 mit einigen Variationen.

³⁾ Decurtins, Chrestomathie Bd. IX, p. 153.

⁴⁾ Decurtins, Chrestomathie Bd. IX, p. 73.

5. Un bel zardin con bellas fluors
Chi sun dad ogni sort coluors
6. La bella salvia con sa' odur
Be sco ils mats lur fos' odur
7. Las rösas con lur savur 5
Be sco da mattas lur colur.

Tutta legria dell'amur exprima suondonta canzunetta¹⁾:

Ma silla carezia suonda la dolor, „Auf Lieb folgt Leid“ conta ina canzun tudestga. Co ei va bia gadas ditg, tochen ch'il superb cor della cara ei lumiaus udin nus era ord las canzuns che suondan: 10

L'otra saira spassegiand La mia dolor per passanter La mia gronda, la mia gronda Grond' melancolia!	Dal chatscheder ch'ais ün hom Tira üna balla d'plom Fermamaing, fermamaing Resta là ferida.	
Quella chi am da turmaint Ogni ura, ogni momaint Alla vita, alla vita Alla vita mia!	Per ils gods con grand turmaint Giaiv'el derasand seis sang Surportand, surportand Tuot la sia fadia.	15
Üna saira sun eu stò In ün zardin ün po fermò Lo he vis, lo he vis O che bellas rösas!	Usche eir la mia dolor Usche granda in meis cour Pover me, pover me Povra vita mia.	20
Tuottas dad ün cotschen fin O che dalettus zardin O che bel, o che bel O che bellas rösas.	Eu he roba e daner Ed üngnotta po güder Per guarir, per guarir La mia ferida.	25
Ma stond la eir a guardar Tuot surpais a m'impissar Schi'm rivet, sch'im rivet Üna frizza gronda	Chi so scha quella ch'eu am Ho sieu cour sco 'l diamant Non poss pü, non poss pü Surporter tel painas.	30
E quella m'ais arrivada In mieu cour mortel furò Sco ün cierv, sco ün cierv Cur ch'el vain ferieu,	O vus chars utschellets Tuot svaini ais meis dalet Transportos, transmüdos Sun in painas grandas.	

¹⁾ Decurtins, Chrestomathie Bd. IX, p. 72 Nr. 37.

	Non chante per m'allegrer	Eu't giavüsch no'm der la mort
	Quella ch'eu am non vol amer	Ma fo'm viver da cuffort
	Per la mia, per la mia	Fo'm florir, fo'm sentir
	Granda disfortüna.	In mieu cour allegreza.
5	Ma tiers quella vögl eu ir	Scha tü no'm voust dar cuffort
	Quaists duos peds la vögl eu dir	Schi giavüsch be la mort
	Mieu cour al guar e suspürrar	Per glivrar d'indürrar
	Sto per causa tia.	Painas dolorusas.
	Ach mort ve qua vicin	
10	A mieu viver metta fin	
	Cha ais cler, ch'eu morir	
	Sto per causa tia.	

Con trest il sparter de dus amants seigi ei il tun fundamental che schai en ina gronda rietscha de bialas canzuns romontschas, che crodan si
 15 a nus principalmoin muort la viva dolor e tristezza non hipocrisada; ei
 glei sospirs cuorts e vehements ord in cor buca tussegau da cultura faulsa¹⁾.
 Questa canzun che vegn cantada ell'entira Surselva e Sursess ei ina dellas
 pli veglias e pli bialas de quei idiom. De dar rosmarin per memoria
 alla muronza ei ina fetg veglia moda retica. Quei usit han mantenü nos
 20 frars dil Montafun, ils quals han aunc tenu si bia antics usits retics,
 ch'ei tier nus ira a piarder. Dad ina grondiusa forza vengonza d'ina
 veglia canzun de baselgia ei la sequenta: „Chanzun de separaziun e cumgio
 da duos cuors amants“ ord la vall Mustair:

	Ils tschels quels cuschidran	Las stailas be crodan
25	E planschan con me	Ils flüms dvaintan lass
	Veziand la desditta	Il fö as constüma
	Chi'm disch con tal fè	Veziand ün tal cas.
	Non hegiast plü spranza	La terra be s'mora
	Nemain t'impisser	Franturand cou led
30	L'ais fat la savranza	Veziand la tristezza
	Dels cours usche chers	D'ün cour usche net.
	L'solagl quel s'inschüra	Ma'l Deis della grazia
	Splendur non ais pü	Ha quai ordino
	Veziand la clergluna	Fand üna tal plaia
35	Con led revesti	Chi guarir non's po.

¹⁾ Decurtins, Chrestomathie Bd. II, p. 265.

Adieu cour amabel	La supra la fossa	
Adieu nom bramà	Vainst tü eir a vair	
Ach cour admirabel	L'inscripziun clama	
Spiert d'felicità	Quel ch'ais mort pel vair.	
Eir uossa mi' ossa	'Na mort improvista	5
Va per reposar	'Na mort dandet	
Meis spiert quel s'inclina	'Na mort per pitrezza	
Adieu pom tant char.	Causa d'ün cor net.	

Cheu senta la natira aunc tut cun il carstgaun, conform al patartgiar dils nos babuns, che clamavan la clara glina per perdetgia ed il bi sulegl 10 sco nus vesein ord in proces ord il 17 tschentaner, che sesanfla egl archiv de Glion. Ei gliei il cauld sentiment per la natira il qual ils vegls picturs exprimevan desegnond solegl e glina bargent sper la crusch de Christus.

Ma buca adina ei la spartida de dus amants aschi ruasseivla e resig-nada, bia gadas rumpa malfideivladat ils ligioms e lura udin nus ils tuns 15 della amara dissonanza che po vignir surviutschida mo da ruasseivla resig-naziun ne da gomias. Bein ina dellas pli bialas chanzuns engiadineisas descriva a nus co la paupra feglia d'in pistur regorda in reh amant vid sias empermischuns¹⁾.

Bein mintgin de mes auditurs vegnan ad esser cun mei perina ariguard 20 la gronda naivtad e verdat della canzun. Mo sin la fin vi jeu far attents. Durond che en chanzuns slavicas e franzosas la paupra mata sa nuot auter, che plirar, smanatscha la giuvna engiadinesa cun las „agnas“; ei glei quei il liuc de dertgira. Perfin ella canzun exotica semanifesta quei sen democ-ratic quei sentiment dil medem dretg che distingua ils Grischuns²⁾. 25

Sin nus sto ei far ina gronda impressiun, cura che nus udin ils tuns de profunda dolor che stauscha ora la paupra mata; nus sentin in cor che rumpa, ina flur che secca. Pli da lev sen pren in amant engiadines la caussa³⁾.

Nus lein bandunar il curtin de rosas cun reproducir ina schi antica 30 sco biala canzun ramontscha, ch'ins anfla sin las rivas dil Rein ed al pei dil Bernina⁴⁾. Alla versiun sursilvana maunca l'entschatta. Ella entscheiva culs plaid: „Sche ti vul dar à mi la flur enten il liuc digl uors“, ha ella, „il camutsch“, ch'ei segir la veglia fuorma, ed igl uors ei els uauls buca silla grepa. Sur da quei ei il camutsch la figura della spertadat. 35

¹⁾ Decurtins, Chrestomathie Bd. IX, p. 156.

²⁾ Decurtins, Chrestomathie Bd. II, p. 270.

³⁾ Decurtins, Chrestomathie Bd. IX, p. 254.

⁴⁾ Decurtins, Chrestomathie Bd. IX, p. 154.

Gia els vegls statuts e decrets d'imperaturs e conciliums enflein nus las canzuns d'amur e de saltar in sper l'auter. Aschia scamonda il gron apiestel dils germans S. Bonifacius ils „choros secularium vel puellarum cantica“ en baselgia ed er per las muniessas. Il capitular de Carl il gron 5 ei encunter las canzuns de saltar „abbatisae monasterio sine regis permissione non exeant et earum claustra sint bene firmita et nullatenus vini leodes scribere vel mittere praesumant.“ Il concil de Mainz scamonda tuts cants turpius e luxurius, tgei ch'ei da capir sut quei declara a nus la lescha de Carl e Ludivic: „illas vero balatationes et saltationes cantica 10 turpia et luxuriosa et illa lusa diabolica non faciant nec in plateis nec in domibus“. Ma nonditgond tuts scamonds e decrets han il saltar e sias canzuns cuzau legramein vinavon, de quei datan a nus pardetgia ils cantadurs d'amur dil temps miez. Principalmein era ei in che cantava avon tiel saltar e sin quei va ei sch'ina pura selauda el Renner (1300) de siu 15 fegl Ruprecht:

Jener ist der meide rosenkranz
 Sin stimme ziert vil vol den tanz
 An em lit wol mins herzen glanz
 Wann er hat gel und reidlj hâr.

20 Amaramein selamenta il Teichner ch'ils tanzs de puraglia, gudognien pli e pli bia tratsch tier ils nobels:

Nu ist ez mit den uf und nider
 Ich waiz nit wie ichz nennen solt
 Ob ichz ubernennen wollt,

25 Doch gelich ichz aller best zu dem Volk dazu win brest
 Ab die uf und nider hüpfent
 Mit dem wunderlichen tanz!
 Ich getenß noch vol den tag Das man senfter raien phlag
 Den man iezunt tanzen sicht.

30 Tier bunamein tuts ils pievels han ins anflau veglias canzuns tier igl saltar; jeu regordel ord „La chanson des Saxons“ publiée par F. Michel vid il cuors:

C'est la jusq' on dit ès prés
 Jeu et bal i sont criés;
 Enmelot e veut aler,
 A sa mere en acquiert grés:
 Par Dieu! fille, vous n'irez;
 Trop y a de bachelers au bal.

35

Mone ha en sia collecziun de Canzuns della Olandia ina:

40 Moeder, lieve moeder mocht ik ter linden gaen.

Enconuschend ei ord la Svizzer franzosa la canzun¹⁾:

Culla primavera vegneva, curevan ils saltuns ensem e sin biala prada entschaveva il saltar, bia gadas vegneva ei saltau d'in liuc a l'auter. Ils habitonts dils vitgs, nua ch' ils saltuns vegnevan, predevan era part e sco'l flum crescha la compagnia. Aschia eis ei historic constatau che 1374 5 hagien ils habitonts sper il Rein-miez e la Mosel entschiet entuorn Sogn Gion a saltar per la vallada entuorn; da Cöln eran 500 saltuns, ei cantavan traso:

Herre Sanct Johan So so
Frisch froh 10
Herr Sanct Johann!

Cheu era gia ina rabia de saltar e tut saltava tochen ch'el deva entuorn. Ina rabia de saltar aschia pigliava era quels che mavan la tarantella. En nossa Rezia ha il frestg e legher pievel adina era saltau bugien. Cura che la cozza de neiv svaneva ed il bi verd entschaveva a 15 curclar ils crests e las pradas, vegnieva la giuvantegna enzemen ed ei saltavan lu ora sil prau. Dall'aula vegliadetgna de quei usit dat perdetga ina praula ramontscha cun dir: „Suentar la nozza dil cavalier ein ei ira ora silla prada spel chisti e saltau tuts ils cambriers.“ Nus schein suondar ina canzun engiadinesa, che mereta muort il plischer vid la veta e invicibla 20 carezia tier il saltar, schi bein sco per sia hilaria contemplaziun della natira in dils emprims plazz ellas canzuns de saltar de tuts pievels:

Usöl ed agnella rupettan sül pra
Ed eu giuvintschella stovess star a chà
Non sotan las stailas intuorn il solai? 25
La glüna e las stailas tuot sota con mai.

La naiv va in valzer, la bisch'in galop
Tempesta rupetta, be chi chi va zop
E chi non ha chammas sco peidra ais dür,
Quel sta in sa tanna non s'mova pel sgür. 30

Utschels eir nel ajer, chamuotschs sün il mund
Las beschas in terra e'ls peschs suot la punt
Quai tuot voul as mover, ais viv e containt
Pür cura sun morts non han movimaint.

Perque in ma vita vögl rir e saglir, 35
Las chammas sun fattas per d'ellas s' servir
Pür dopo mia vita poss löneh eu posar
E viva tal grazcha, eviv' il chantar.

¹⁾ Hier fehlt das Lied.

In dils pli antics e pli bials bals ei la rondigniola nua che tuts datan in a lauter il maun e saltond fuian, sepeglian e secatan. Ina buna fortuna ha aunc manteniu all' Engiadina-sura la canzun ch' ei cantavan, pli da vegl leutier e ch' era senza dubi era al pei dil Badus ina gada usitada¹⁾.
 5 Vein nus cumpigniau la matta en biala stiva e tier il giuc, sche lein nus era udir ses plonschs, cura ch' ella porta schlappa mutta et udir ina canzun de tgina:

Quista saira lain chantar
 E star allegramente
 10 Sch' eu non ha be quà meis char
 Sch' ingio less ir a' l' tscherchar
 O meis char charissem
 Que ch' eu ha aint in mieu man
 Que non ais tuot mieu
 15 Que chi' m plascha vögl pigliar
 E que no' m plascha vögl laschar
 Minchün piglia la sia.

Duront ch' en las canzuns d' amur s' exprima il cor, lyricamein, anflein nus l' amur puspei sco fundament d' aur sin il qual la ballada e romanza
 20 designescha ses maletgs. Bein enqual de mes auditurs vegnan ad esser surstai d' udir de balladas e romanzas, romanzas ramontschas? Gie denter las veglias canzuns sesanfla in bi diember de talas, che maunglan buca seturpiar d' esser parigliadas cun las medemas produczions d' auters pievels²⁾.

Tgei classic laconismus! Tgei forza et enconuschientscha en discriver
 25 las pissiuns dil cor human. Con ver e precis ei mintga persuna designada, con spert e consequent suondau ils eveniments? Nus vesein treis leghers loschs cavaliers che van ora el lartg, lartg mund, pertgei che la via de St. Jachen ei nuot auter che la via gronda (Heerweg), nua ch' ils viandonts van senza ruaus vinavont. Il pli giuven denter els ha gudigniau il cor
 30 della figlia dell' ustiera ed el ha dau ad ella per pégn ina „tschinta da fin our e duos bels anels d' our“. Quels dus regals indicheschan la vegliadetgna della canzun, il fin aur ha zitgei misterius, la tschinta ei antica. Raquintond el il succes de siu abenteuer de carezia als compogns auda quei igl ustier, va tiel mistral e tgisa il giuven che vegn strufiaus sco in
 35 striun. Probablamein dueva el ver strianau la giuvna u cun in' egliada ne cun bubronda. Ch' ils striuns pudessen far quei era ina gienerala cardientscha. En sia dolor e sventira semeina il pauper giuven tier la gaglina e roga ella de far vendetga. Tier auters pievels ei in utschi il sulet agit

¹⁾ Hier ist eine Lücke im Manuskript.

²⁾ Decurtins, Chrestomathie Bd. IX, p. 175.

e confiert dil bandunau, che sto morir lunsch naven dals ses. Aschia conta ina ballada scota co in chitschadur, ch'ei blaus sin malmort e schai enamiez dil stgir uaul roga in utschi de purtar novas a sia mumma. Co in fideivel (compogn) fa prender igl amitg vendetga pigl assassinau descriva ina canzun polonesa. Era nosa gaglia ha fatg sanguinusa vendetga sco la fin della canzun di bein clamond neutier ils amitgs dil truau innocentamein. 5

Sco biars auters pievels ha era il retoromontsch sia canzun della fideivladat alla muronza. Quella spetgia siat ons ch' il siu car tuorni e va mintga sera ora a mirar sch'el vegni. Ma quel turnond anavos vul buca sedar d'enconuscher ed emprova la spusa raquintond siu murus seigi 10 malfideivels. Vesend aber la fideivladat de quella sedat el d'enconuscher¹⁾:

En in viv e distinguu rithmus dramatic di nosa canzun, che meina nus anavos el temps, nua ch' ils fegls della Rezia survevan aunc sut las bandieras de Sogn Marc, sut la loscha regina della mar adriatica.

La suondonta canzun regorda nus vid il temps miez cun ses loschs 15 et aults chistials e sias tgeuas claustras²⁾. Suenter quella fin crei la muniessa ch'al legher cavalier rumpi buca schi spert il cor ed el meini vinavon sia veta spel bicher empleniu. Tgei verdat e custeivla naivitat schein en la canzun numnada; ei glei in pign drama el stretg rom d'ina canzun.

Buca emblidar astgein nus ina ballada engiadinesa, la quala ha bia 20 semagliadeigna cun „Die Königskinder“ dil lungatg tudestg, „Hero und Leander“ dell'antiquitad, „La pintga Julia“ dils Ungres³⁾.

Nossa canzun sedistingua dallas semigliontas canzuns tudestgias, entras quei ch'ella entscheiva cun il raschioni denter ils dus amants. Fetg antic e remarcabel ein las treis „biallas colombas“ che vegnan ord l'aua. En 25 igl vegl epos tudestg „Gudrun“ vegn era in utschi ord l'aua per consolar la paupra princessa, che sto lavar sco ina survienta purtand ad ella la legreivla nova ch'ella vegni gleiti deliberada. Cert ina dellas pli bialas flurs en nies matg de balladas ei la suondonta⁴⁾.

Quella ballada astgia senza tema sameter sper las meglieras dellas 30 tiaras settentrionalas. Plein veta et acziuns va ella vinavon sco in majestus torrent; cametsch presentiment schai sur ella sco in vel ner. Semigliont al gigantesc epos della Nibelungen ed els dramas d'in Shakespeare cartein nus d'udir vegniend neutier la nera sort cun ses peis fier. Cun penibla

¹⁾ Decurtins, Chrestomathie Bd. IX, p. 170 mit einigen Variationen.

²⁾ Decurtins, Chrestomathie Bd. II, p. 338c mit einigen Variationen.

³⁾ Decurtins, Chrestomathie Bd. IX, p. 174.

⁴⁾ Decurtins, Chrestomathie Bd. IX p. 179.

tema e tristezia empleneschan nus schon ils adieus de bab e mumma, igl ani che sefenda lei negin dubi, tgei fin nus veigien de mirar a vigniend, schi pauc sco il tiglier che rumpa. E con biala ei la fin, en tgei casta poesia exprima ella il patertgament che l'amur survarghi la fossa e cuozi 5 pli ditg che la veta. Sco en la ballada norvegica Bendik et Arolilja, ella canzun schweda „Hilla Hilla“, ella romanza portugiesia „Graf Nillo“, ella ballada scota „Gugliem e Margreta“, egl grondius epos dil genial Gotfried de Strassburg sembraunclan las flurs che creschan ord lur fossa. Tuts ils patertgiaments abstracts ha il pievel cun sia forza plastica midau en acziuns; 10 tgei diember de paralelismus e muontonta repetiziun de plaid! Senza pli liunga exposiziun entscheiva ella cun in dialog, e salva tras a tras in character viv dramatic. Ei glei in viv maletg rechs de colurs, che nus porscha nossa ballada. Giu dall'aula tuor resunan ils zens, ils quals preudan suenter il meini dil pievel part vid tut quei che daventa a lur peis, ed 15 Uhland di cun raschun Schiller bagi buca plidau ord il cor dil pievel cantond il cuors: (fehlt).

Sche nus legin atras cun adatg questa ballada, sche capin nus tgei Göthe manegia cu el tschontscha dal „Keck Wurf“ della canzun populara. Con rehas e differentas ein cheu las situaziuns, con castas figuras, tgei 20 logica e consequenza ei igl entir, tgei vivacitad e melodia! Cheu sentin nus ils paliats d'in salvadi Apollo, che falescha mai la noda. Aunc ina semgionta ballada ord il Sursilvan savessan nus zitar. A tala quala, manca il rem, in mussament d'aula vegliadetgna.

Lein contemplar empau la canzun *historica politica*. Tier in pievel, 25 l'istoria dil qual ei ina raquintaziun de combats per sia libertad, sto la canzun historica flurir. Pertgei ch' il pievel surdava als beadis sias valerusas ovras buca sin purgameina, mo bein ella viva canzun e quei monument era pli grondius che quels d'iom. La canzun sescheva udir ell' entira tiara ord la bucca ed all' ureglia de mintgin, mantaneva la memoria dils antenats 30 e stimulava il cor giuvenil de suondar il gloriu exempl.

Quellas canzuus sur dellas gloriusas battaglias e sanguinus combats, sur dils valerus herox eran il bia cantadas da guerriers, che vevan sez smanau la spada e fretg lontscha e che savevan segloriar sco Weit Weber, igl ex. cantadur della battaglia de Murten:

35 Vit Weber hat dies lied gemacht
er ist selbs gewesen an der schlacht.

Ei glei de deplorar che mo paucas Brustgas de quei cant epic ein restadas a nus. Quellas engraziein nus agl imortal Durich Chiampel, il bab della historia retica che enconuscheva cert in gron diember de talas 40 canzuns; enqual gadas quitein nus en sia historia d'udir aunc suns de

quellas. Citan ha el ord ina canzun sur della ujara dellas Gaglinas¹⁾ 1475
ils cuors:

Marti-Ioan diss: Mütscha, mütscha tü Bart Gualgelm,
La vita t'euosta, schilt ed helm;
Diss el, sch'la mia vita dess a mai custar, 5
Vögl eug hunur e laud chiatar.
'Lg piglaa la vita, dœt in 'lg chiamp fadiff da soart,
Ch' l'ha tündesch glids ruott aint la moart: etc. — —
La bandera dad Halla quaa bain fuo
Izuont schdrammada da metz ingiuo." 10

Cura che nus udiu l'euvidada dil gigaut tiroles e la risposta dil valerus
Bart cartein nus de ver avon nus in vegl epos tudestg cun las „truzreden“
de ses herox ne dils renomai cants epics della Serbia. Quei citat dil
Livius rhaetic ei in musament, che nus vevien era en ramontsch epos
historics sur las gloriusas ujaras en nies lungatg buca mo el latin. In toc 15
d'in tal epos para a nus era che Flugli ha puplicau en (fehlt)²⁾ La canzun
historica ei vignida mo en pintgas partielas tochen tier nus, mo persunter
vein nus pliras canzuns politicas.

Nua che la democratia regeva sco en nossa Rezia stueva mintga re-
miedi de manar e regier il pievel esser de gronda impurtonza. E tgeinin 20
deva ei cheu, priu ora il danè blut, meglier che la canzun. Pli ch'il plaid
digl oratur et il libellum dil scarvon effectuava quella sil pievel. Gleiti
resunava ella per tut las valladas grischunas e mintgin udeva ella. En in
temps nua che las gasettas eran aunc nunenconoschentas vegneva ella canzun
admoniu il pievel, scurvanau ils inimitgs, turziau ils malvugli. Cheu 25
sgomiayan ils magnats in lauter e schevan ora lur puccaus e quei numnava
il pievel „dar sal“.

Nossas canzuns sepresentau sper la historia sco la reha ornamentica
enturn las colonas en in tempel arabic. Quella mida il freid crap en in
flurent pumer. Sco enconuschent eran ils Grischuns malcuntents cun la 30
casa d'Austria, perquei che quella. suenter ch'ei vevan aviert a sias armadas
ils pass sur lur quolms per l'aquista della Italia leva, serrada la paisch
d'Utrecht, bucca tener sias empermischuus. Ils adherents della Frontscha
semussavan puspei activs et l'influenza de quella pussonza carscheva. En-
cunter quella ei lura comparida la suondonta canzun 1715 sco in bienmaun 35
per ils Grischuns. (Lied fehlt)³⁾. Sepatertgiein nus ina gada anavos el

¹⁾ Decurtius, Chrestomathie Bd. IX, S. 185. Vergleiche Ulrici Campelli, Historia
Raetica, Basel 1887, Tomus I, S. 562, c. 39.

²⁾ Vergleiche Decurtius, Chrestomathie Bd. IX, S. 185.

³⁾ Wahrscheinlich das Lied Decurtius Chrestomathie Bd. IX, S. 190.

sedischavel e gisiatavel tschentanè, nua che las undas dellas partidas politicas sburflaven daven dal crap Alma entochen al Badus, nua ch' il pievel era mintga moment parigliaus cun las armas enten maun meter si ina nova derigira per truar traditurs. Con vehements il combat era lu capin nus, 5 sche nus contemplein ils umens ch' ein daventai in' unfrenda de quel. E tier quei temps meina nus anavos la cauzun politica e betta ina sgarscheivla glisch silla greta e pissiun, che muentava ils cors, ils sanguinus sentiments e sgarscheivlas acziuns¹⁾. Quella canzun, ch' ils inimitgs dil grond um hau rasau ora per better lozza silla frestgia fossa fa a nus endamen 10 las nenias dil pievel retic. Tier els sco tier tut ils pievels primitifs vesein nus che la dolor e tristezia sur la mort dils cars semuossa en gronda vehemenza e viva forza. Quels carstgiauns als quals la cultura ha aunc bucca mussau de constrenscher lur sentiments en certas fuormas e plaids, espriman la dolor de lur cor en ault grir e bargir, en improvisiuns de dolor e tristezia. La viva dolor, las bialas regordientschas vid ils morts espriman 15 ei savens dadault e sut l' impressiun della tristezia nescha la canzun. Nus anflain tier tuts pievels primitivs cauzuns, las qualas deplorechan lur morts, contau lur ovras e seregordan dad els. Cun tgei poesia exprima David sia dolor sulla mort de Jonathan e Saul ella canzun: „O cuolms 20 da Gilboa! sin vus crodi ne rugada ne plievgia ne seigien êrs dad unfrendas primizialas! Partgei che leu ei vegniu friu navend il scut dils heros, il scut de Saul, sco sch'el fuss buca unchius cun jeli. Il balester de Jonathan tschessava buc dal saung dils mazzai ne dal gras dils fermes e la spada de Saul turnava buc vidda. Saul a Jonathan carins e legreivels en lur vita 25 ein er en lur mort buca spartgî. Els fuvan pli sperts che evlas, pli fermes che liuns.“

Da forza dramatica ei il lament per Hector el davos cant della Illias. Ils Indians moribunds contân sez lur lamento. En tuttas valladas grischunas er' ei avon igl usit de cantar sil miert ina canzun de tristezia, in lamento. 30 Fetg biaras de quellas ein aunc semantenidas principalmein ord la Giadina, schegie ch' ei gliei el cuors dil temps e sut l' influenza della cultura entrau en quei cant enzitgei pedantie semegliont al Meistergesang dils tudestgs, tutina s' espriman en biars de quels lamentos ina naturala dolor, ina viva tristezia e profunds sentiments. Cheu suonda in lamento ord Schoms²⁾. 35 Fetg savens sescomian las persunas el plirar e cantar. Il lamento survegn in character dramatic sco en sequent lamento engiadines sur la mort de treis giuvens Sar Chasper Men e Tôna Muos:

¹⁾ Im Manuscripte eine Lücke.

²⁾ Im Manuscript fehlt das Klagelied.

1. Qui in Sent vivevan trais giuvens
 Eiran legers e containts.
 Ma noss Segner lura quia,
 Con greiv mal' tuots trais plajats,
 Per clamar tuots trais pro el. 5
 Tuots trais spus fan nozzas in tschel,
 E las spusas qui sün terra
 Han tristezza, plandschan larmas bleras.
2. Nesa Defila spusa del ün
 Que füss bain da considerar 10
 Ils vos cours sun contristats
 Per ils voss chars figls amats
 Vai stovü eir sotterar
 In la flur da lur età.
 Dus as vevan compagnats 15
 O vo spus da grand fortuna
 Con ils angels chantais adüna
3. Ils figls (morts):
 Eir a vo, nos pover bap,
 As sarà bain grev quest fat 20
 Sün nus vevat vossa spranza
 E sgüra eir vos confort
 Eir a vus ma povra mamma . . .

Lura plonscha la mumma, suenter sar Menn, lura prendan ei mintgiu adieu da lur spusas, ch'ei han speranza de ver puspei enten il parvis, alla fin 25 roga la poeta la spusa dil frar vegl per perdun, sch'ella vagi buca gartiau la canzun suenter giavisch.

Tals lamentos sesanflan è sco appendix tier las ediziuns de priedis de bara ord il 17 e 18^{avel} tschantaner. Aschia enflein en in-cudischet daus ora sur Landrichter Gion Gaudents de Capol, baronet Engelland 30 Cavalier de S. Marc e guvernatur da Valtina buca meins che 12 lamentos. Ils biars semidan aber sut ils mauns de lur aucturs en freids sonets e la munconza de ver sentiment ei zupada tras bombast de plaids e figuras mythologicas ord il Helikon. Mo ina de quellas canzuns suonda cheu sedistinguend ella dallas autras tras in tun popular e vivacità naturala¹⁾. 35 Che la canzun era destinada per cantar, muossa gia il refrain²⁾:

Ina interessanta declaronza sur della muontada, natira e historia dellas can-

¹⁾ Im Manuscript eine Lücke.

²⁾ Refrain fehlt.

zuns politicas data nus in cyclus de canzuns ord il davos dil 18 avel tschantaner. Tgei gronda irritaziun e malaveglia ei regieva lu denter il pievel principalme in sur il regimen en la sventirada Valtina ei enconuschent, ei semussava era sil horizon politic de nosa patria trasô pli bia neblas grischas e pils 5 magnats grischuns era la greta dil pievel ina spada de Damokles. Per calmar ils irritai ha „Louis Vieli“¹⁾ componiu ina canzun politica, en la quala el ha repartiù la cuolpa dil schliet uorden en la Valtelina sin ils purs, signiurs e nobels de quella vallada sezza e cussigliau al pievel de tener ferm vid ses manaders ed esser units. La canzun ei comparida en 10 squetsch. Gleiti denton ei vigniu dau ad ella ina risposta en in'otra canzun, nua che la cuolpa dil schliet uorden en Valtelina ei cargada si sulet als signiurs e cussigliau de ranschar in „Strofgericht“ per dar penatienzas a quels, gie il poet va schi lunsch ch'el cusseglia de schar siglir il tgiaun ad enzaconts dils grons²⁾.

15 Che quella risposta ha onflau in viv eho el cor dil pievel vesein nus ord suondonta scartira dada en dalla dieta rimnada a Trun agl uestg Graf Dyonisius von Rost³⁾.

L'inquisiziun instradada encunter il plevon de Trun ha denton giu zun negin succes e canonic Balletta incaricaus cun quella ha dau alla fu 20 il sabi cussegl de schar scher la difficila fitschenta, pertgei sch'in stezi en in liuc il fiuc, rumpien las flommas ton pli vehament si ad ô en in auter.

Havend il camond della dieta mo ingrondu la popularitat della canzun ha Vieli puspei stuiu semetter sin siu pegasus ed en ina secunda canzun damonda el tgi dei regier la tiara, sche buc ils signurs e perhorescescha 25 l'idea din Strofgericht⁴⁾. Irritaus dat plevon Caplazi risposta en ina canzun, nua ch'el dumbra si tut las famiglias de purs (Bauernadel) ch'el crei che fussion vengonzas de regier⁵⁾.

Cheu vesein nus tgei muntada la canzun politica veva e co ils vegls politichers seneziaven de quella. Pli nunschanadamein che Caplazi tacca 30 in'otra canzun ord il medem temps ils magnats della Partsura. Nus udiu gia il schular della revoluziun franzosa, mo essend ch'ella numua tuts per num e nominâ sunt odiosa secuntentein nus de citar la fu. (fehlt)⁶⁾.

La plema dellas canzuns politicas porta denton quella dils giats⁷⁾, che sedistingua tras in'amara ironia, salau sarcasmus cantond las ovas dils

¹⁾ Lied ist abgedruckt Rät. Chrest. Bd I, S. 358.

²⁾ Lied abgedruckt Decurtins, Chrestomathie Bd. I, S. 360.

³⁾ Eine Lücke im Manuskript.

⁴⁾ Eine Lücke im Manuskript.

⁵⁾ Decurtins, Chrestomathie Bd. I, S. 367, IV.

⁶⁾ Vielleicht die Lieder IV. und V. Decurtins Chrestomathie, Bd. I, S. 365, 366.

⁷⁾ Annalas, Cuera, Bd. VIII, S. 292—293.

magnats della Partura. Gl'auctor de quella „Gienard Balletta“ ha surviu en Froutscha sco Gardlieutenant ma stend ses principis en contradicziun diametrala cun la gasaca cotschna eis el turnaus a casa, nua ch'el era la tema e sgarschur d'ina bureaucrazia marscha¹⁾.

Ina schi remarcabla curteza, in aschi salau sgomiar, in tal suu popular 5 han fatg, che la canzun ha resonau dil Badus tochen Finstermünz, pertgei che gleiti ei suonda in empau confusa versiun ladina.

Lein clauder nossa contemplaziun cun ina canzun sur dil meritau patriot Jenatsch, quei gigantesch representant de siu tschantaner, el bien et el schliet, in affon dil 17 avel tschantaner, quei temps ded ovras furiusas. 10 Per suenter sia mort ha nies poet ughiau de dar sia calcada d'asen al liun.

Ord il gron diember de canzuns ramontschas popularas ha igl auctor de questa lavur citau per las diversas sorts mo entgins paucs exempels. Il temps et l'extensiun d'in referat sco il hodiern lubeschan buc ded ira pli detiglau. Mo aunc entgins plaid sur ils pasquils, ils quals jeu hai 15 voliu salvar si tochen la fin. Sut quei num capescha ins principalmein ella Engiadina tut quellas canzuns improvisadas sur ina ne lautra persuna per beffiar e far ella ridicula. Il manuscript cun il pasquil vegn lu il bia pendius vid la casa dell'unfrenda ne vid in pal seif sper il stradun. Savens eis el aunc enrihius cun caricaturas. Ha in giuven fèl sin ina 20 giuvna, ha zitgi fatg ina tupadat, ha in vilentau ses convischins, ei in mat ne ina matta luschards; tut quei dat material tier pasquils. Ils biars de quels cuozan mo'schi ditg sco il cas, ch'els contan, ei en frestgia memoria, auters aber che sedistinguan tras melodia e contegn daventan canzuns popularas ed ei dat lu ina gronda lavur ded eruir ord il text sin tgi e tgei 25 circumstanzia ei seien vigni componi. Principalmein la dertgira nauscha cun sias sentenzias en vers deva occasiun tier nauschs pasquils²⁾.

Cura che nus contemplain las canzuns popularas cheu sin il pupi comparin nus a nussez sco igl um della botanica ch'ei durent ils emperneivels dis della rienta primavera ius ora sillas verdas pradas ed el stgir 30 uaul et ha rut giu las bialas flurs, purtau quellas a casa e mess denter pupi grisch, e muossa lura igl unviern prendend neunavon siu herbari als amitgs tgei bialas flurs sia patria hagi. Per sentir tgei forza magica quellas canzuns han, duessen ei udir ellas en las melodias melancolicas dil pievel grischun. Per lura sentessen ins tgei profund sen, tgei vers sentiments 35 ch'ellas contegnan. La melodia ei la claf della canzun populara. Udin nus ina gada egl jester ina de quellas canzuns, lu tuorna nies spirt a casa, avon nos égls sesaulzan las casettas grischas, nua che las neglas

¹⁾ Decurtins, Chrestomathie Bd. I, S. 364.

²⁾ Eine Lücke im Manuskript.

rian giu dal fanistrel en frestgias colurs, nus udim il sunem giu dallas alps ed il melodic sun della tiba.

Gia ha il pievel Grischun ina historia, il best de quella ei grazia allas lavurs de meritai scrutaturs sesalzaus on per on; — mo nua ei la 5 feglia, las flurs? La flur dil pievel ei sia canzun e quellas ein aunc bucca rimnadas.

En la canzun populara vein nus ina historia idealisada, ella canzun seconzentreschan ils sentiments e patertgiaments che han mumentau il pievel, en ella reflectescha la vita spirtala. Ella auda tier la historia. Rimneien 10 perquei quellas canzuns totalmein e cun adatg sinaquei che las perlas de rugada crodien buca giu, avon ch'ellas vegnien seccas. Surdaien a nos beadis quei monument dils bials e legreivels dis della giuventetgna de nies pievel. „Ne pereant“ cun quei giavisch finin nus ¹⁾. —

La pissiun de Lumbrein.

15

(Nach Gasetta Romontscha Nr. 14, 1882.)

Sut ina strusch spitgada generala participaziun dil pievel sursilvan ei ils 3 d' Avrel tenor in antic usit vigniu menau si la pissiun tras la ludeivla vischnanca de Lumbrein. La tribuna era tschentada sur il vitg, aschia che il publicum plazzaus dalla migieivla spunda colinara si haveva la megliera 20 survista della tribuna; mo buca mo quella allegrava sia gliada, la grondiusa ed imposanta cadeina della pezza lugneziana argientada dal sulegl della damaun pareva de vuler contribuir il siu per embellir la originala e pitoresca sceneria. Punct allas 9 della damaun ei la representaziun vegnida aviarta tras in adauat e comuentont prolog, pronunciaus dagl autreveriu 25 Sgr. farrer Casanova, il premurau mussader e directur de nies drama. Expressimend il siu plischer, ch' il pievel sursilvan hagi tras sia viva participaziun mussau interess pigl act religius en il temps present, nua ch' il materialismus ed igl indifferentismus paran de haver consumau tut sentiment ideal, ha igl oratur dau ina cuorta mo clara e capeivla survista della 30 futura representaziun e concludiu cun il caul giavisch, ils aspectaturs veglien en bien meini assister a quella acziun allura vegnien els a bandunar Lumbrein elevai e cun cuntents cors, purtond a casa ina biala e saluteivla regordientscha.

Il drama ha priu sia entschata cun igl ault cussegl redunaus sut 35 presidium de Caiphas, che seconsultescha co ins savessi pigliar e far morir Jesus, ed anfla en 2 marcadonts, catschai da Jesus ord il tempel, ils adauats instruments. El II act vesein nus Jesus sin viadi a Jerusalem e co Judas in' unfrenda de sia ranveria, selai surmanar dals dus marcadonts,

¹⁾ Dieser Vortrag wurde 1875 am 18. April in der Uniun retoromontscha zu Chur gehalten.

termess dagl aultcussegl da tradir il siu divin meister. La representaziun della sontga tscheina e la instituziun dil sontgissim sacrament digl altar empleneschan il tierz act. Il IV act meina nus puspei tier igl ault cussegl, nua che Judas empermetta de tradir il siu signur per 30 daners e retscheiva la tresta pagaglia. Bein las pli comuentontas scenas porscha a nus il V act. Jesus egl jert dellas 5 olivas ed il tradimen ded Judas. Ils acts VI, VII ed VIII representan Jesus avon Annas e Kaiphas, Pilatus e Herodes, las terriblas scenas della flagellaziun e l'encoronaziun cun spinas. Eu il IX act contemplein nus Jesus purtont la crusch sin il Calvari, il X compren sia mort e gloriosa levada. Tgi che ha assistiu alla representaziun avon 20 ons, vegn ad encorscher, che 10 il drama sez ei en divers acts vegnius midaus ed àmplificaus. Cun seneziar dil renomau text d' Oberamergau ha il meriteivel directur uniu entginas novas scenas d' in character pli u meins lyric cun il vegl text, ch' era absolutamein epics, sco tier tuttas veglias pissiuns, denter las qualas nus numnein principalmein il monolog de Judas. Cheutras ein ils characters 15 vegni profundai psicologicamein ed ha il drama gudognau grondamein vid interna verdat.

La representaziun ei stada comensurada al sublim contegn, en general ein ils plaids vegni exprimi clar, entelgenteivel e cun il ruaus e dignitat dueivla agl ault tema; las acziuns ein, exceptiu entgins gièsts dils gedijs, 20 stadas patertgadas conformas allas rolas. Ei gliei defencil e heicli de dar giu ina critica dellas differentas personalitats dramaticas, denton selubin nus entginas remarca. Tut laud mereta il representader dil divin Salvader, quel ha mussau, ch' el segi carschiu alla sia greva e difficultusa rola. Dils apostels, che han en general giugau pulit, eis ei Pieder e Gion, ch' han 25 tras lur representaziun sco tras la figura sezza, cuntentau tuttas giestas pretensiuns. Bein san ins cun rischun pretender, che Judas hagi representau la en aschi bia graus intressanta e stgira persuna dil traditur, mo vulessan nus cussegljar a quei talentus actur de evitar tut quei, che savess dar al sventirau giuvual in character comic. Igl ault cussegl era daus fetg ven- 30 tireivlamein ed ei sesanflava denter ils derschaders entgins tgaus, che havessen fatg honor egl album ded Oberamergau. Caiphas ha cun bien tact saviu unir la dignitat digl aultsacerdot e la energia e pissiun dil menader de siu pievel; mademamein ei era la rola d'Annas bein giugada. Herodes e Pilatus han mussau, ch' ei havevan tschaffau si e capiu lur po- 35 siziuun dramatica, nus havessen tier il davos magari giavischau in tun empau pli losch ed imperativ encunter la populaziun judaica.

Per evitar la reproscha che nus scrivien mo in panegiricus e vuleien bucca relavar la part umbrivauna della representaziun, exprimim nus il giavisch, che ils gedijs, silmeins cura ch' els deponau avon ils tribunal 40

de Herodes e Pilatus fussen empan pli ruasseivels e mussassen pli stema al retg e proconsul roman. Las rolas femininas duessan vegnir amplificadas e savess forsa Nossadonna exprimer ina lamentaschuu, „*Maria Klage*“, sco quella vegn avon en tuttas veglias pissiuns tudestgas ed era ad Oberamer-
5 gau, deprezent piteschau talas rolas vid ina certa nunmotivada passivadat. Quellas remarclas deien denton bucca spossar il general laud, che ei vegnius daus e mereta en tuts graus als acturs.

Ei ha senza dubi sin mintgin nunpartischont spectatur fatg ina zun elevonta impressiun de ver co la spessa redunonza de 4—5000 persunas
10 ha cun il pli profund silenzi ed in po dir devoziusa atenziun assistiu alla representaziun della historia, alla quala ei dedicada l'jamna sontga. Sco ins udeva generalmein da tuts ils auditurs eran quels incantai dalla gartiada representaziun ed ils 3 d'Avrel ei stau el pli bi. sen in *di dil pievel sur-*
silvan. Quei che ha forsa en in ne l' auter punct muncau, sche in voless
15 intercurir cun il fin cunti d'ina critica artistica, ei rehamein vegniu ulivau ora entras il profund cartent sen ed entras il zun bein demussau spirt religios, il qual animava ils acturs e spectaturs. Tgi che vul emprender d' encanuscher il vegl drama religios, sco el delectond ils nos babuns cun
20 ina vengonza representaziun digl endirar e morir dil divin Salvader, quel mondi mardis proxim a Lumbrein e quei di vegn ad esser ina biala regordienscha per sia entira veta sco el ei per igl auctur de questas lingias.

Plaid tenius a Cuera, 23 de Matg 1898.

(Nach Gasetta Romontscha, Nr. 24, 1898.)

25 Jeu selubeschel de trer lur atenziun sin la moda e maniera, sco la regenza mein 'ora il plan pellas *scolas primaras* dils 19 de Settember 1894. Ei setractescha cheu d' ina tuttavia atgna ovra. Sco Els san, ei tal plan passaus ella piazza dil plan de scola ne „*amicabel cusseglier*“ per scolasts, cussegliers et inspecturs de scola, che seminardirector Zuberbühler haveva
30 dau ora 1856. Quei amicabel cusseglier ha aber, sco la prefaziun raquenta, semidau en in conclus dil cussegl pign ed ussa declara il schef dil departement d' educaziun, tras l' approbaziun dil plan de scola dal cussegl pign, segi quel daventaus *obligatorios*. Il departement d' educaziun demonda per quel forza de lescha e senuspescha buca de pretender, che quei plan de
35 scola dil Settember 1894 degi vegnir tschentaus sco fundament ellas *scolas primaras*.

Propi da ditschiert par 'ei buca d' esser stau al departement d' educaziun culla forza legala de siu niev cusseglier; segiramein ha ins stoviu

reconuscher, che quella nova ovra elaborada sco igl amicabel cusseglier de Zuberbühler daventi buca gia tras quei schon obligatorica, ch' ella vegni officialmein declarada a nus sco la sabientscha pedagogica dil pussent directur dil semiuari ed auters magisters. Quei bein, l' anteriura lavur de Zuberbühler passava si el modest vestgiu d' in cusseglier, duront che la 5 presenta lavur compara a nus sut la *niebla* cuviarta d' ina „ordinaziun obligatorica als Sgrs. inspecturs, als cussegls de scola ed als scolasts“.

Fuss il departement d' educaziun staus segirs della legalitat de siu proceder, sche havess el senza dubi manau ora stricte las ordinaziuns sur ils lungatgs. Sco Els san, ha il departement de educaziun, cura che las 10 vischnauncas romontschas han entschiet cun l' instrucziun el tudestg për ella tschunavla enstagl ella secunda e tiarza classa, buca sforzau ellas de menar ora il plan de scola e dau suenter senza ulteriur combatt. In ei staus aschi prudents de capir, ch' ins sappi buca tras relaschar in plan de scola, regular obligatoricamein la questiu linguistica per las vischnauncas 15 e valladas romontschas e decretar senza salidar il pievel l' instrucziun d' in lungatg jester sco rom obligatorie ellas scolas romontschas. In tal decret havess tagliau en bia memia fetg ell' entira veta dil pievel romontsch.

Ne manegia enzatgi de datschiert ch' ina aschi vitala domonda sappi vegnir regulada tras quei, ch' igl aultludeivel cussegl pign sanzionescha 20 il plan de scola d' in u lauter pedagog. Degi il cussegl gron e degi il pievel propi haver de dir nuot, sch' ei degi aunc vegnir dau romontsch ne buc en nossas scolas e da quei settractav' ei en caussa. Fuss la regenza stada competent de relaschar quei plan de scola, sche fuss ell' era competente de declarar schon damaun il lungatg tudestg sco exclusiv lungatg 25 de scola pellas scolas romontschas.

Tgei dian Els tier quei, mes signurs? La regenza ha voluntariamein schau curdar sia ordinaziun sur il lungatg, senza ch' ei fussi vegniu sco eu l' Austria tier ina crisis dil ministerium. Mo ei para d' esser in ton de datschiert de manar ora las autras parts dil plan de scola. Sco gieneral- 30 mein enconaschent, giudicheschon certs inspecturs de scola la buontad d' ina scola e la perfetgadat de nos scolasts leusuenter, sco els meinan ora il plan de scola tochen els pli pigns detagls e sin quei voless jeu far attents Els, mes signurs.

Nus stein chei avon in factum, che nossas scolas ein dapli 40 onns 35 vegnidadas reglementadas sin ina maniera inconstituzionala e che las autoritats han adina cun quitau untgiu ora de regular nies uorden de scola tras ina lescha, messa avon al pievel. Nus lein ina gada ponderar la domonda de vosta costituzionala anô ed allura vegnin nus tier il sequent resultat: Lescha ligionta per nossas scolas primaras ein las *determinaziuns digl* 40

Art. 27 della costituziun federala, ch'impundan als cantuns l'obligaziun de haver quitaun per ina sufficienta gratuita instrucziun, la quala ha de star sut direzziun laica e che degi saver vegnir visitada dals adherents dellas differentas confessiuns senza pregiudezi de lur cardientscha. Lescha fundam-
5 mentala ed obligatorica ei allura era quei, che Art. 41 de nossa costituziun perscriva, che la suprema *survigilonxa* sur l' instrucziun audi al stat, che las vischnauncas hagian de procurar ils miets pella scola primara e ch' il stat segi obligaus de haver quitaun per amegliurar la scola populara e ch' el hagi per quei intent de sustener las vischnauncas.

10 En gieneral ei la scola e siu uorden dassignada sco ina part dell' administraziun, ch' appartegn alla vischnaunca autonoma. Art. 40 della presenta costituziun exprima quei claramein el *medem sen* sco ils Art. 27 e 28 della costituziun dils 25 de Schanèr 1852.

Sin fundament della costituziun savess ins domondar schebein il
15 cantun hagi il dretg de regular l' instrucziun els detaigls ne sche l' organisaziun della scola segi buca cun las reservas fatgas ella costituziun cantonala e federala, suletta caussa della vischnaunca. Jeu vi buca intercurir quella domonda pli datier, quei ei en mintga cas segir, che sch' il cantun vul regular valeivlamein las obligaziuns della vischnaunca concernent la
20 scola, il temps de scola, l' interna ed externa organisaziun della scola, sche saveva e sa quei mo daventar tras ina gieneralmein valeivla *lescha de scola*. Mo tala lescha havein nus buc. Mai ei ina tala vegnida messa avon al pievel e sche l' organisaziun della scola dils 21 de Juni 1853 e l' organisaziun della scola populara ein vegnidas pli u meins manadas atras da
25 nossas vischnauncas, sch' ei quei daventau e quei sto vegnir constatau cheu, senza che las vischnauncas fussen stadas legalmein obligadas leutier, pertgei quei renconuscha ins sin l' emprema égliada, che aschi impurtoints conclus, che reguleschan gl' entir uorden de scola, ston per esser legalmein ligionts vegnir suttamess sco tuts auters conclus sur uorden ed organisaziun ded
30 autras administraziuns al pievel. Ei exist' era buc in cantun svizzer, che sa dir sco il Grischun, nus havein nagina lescha de scola. Ei tuna sco ina ironia, cu ins sto dir a sesez, che nus, che segloriein d' esser in muster d' in stat democratic e de haver svilupau il meglier ils dretgs dil pievel, stuein dar tier, che nies pievel ha schau prender a sesez il dretg de dir
35 il davos plaid sur il spirt e l' organisaziun de sia scola.

Nus volein turnar anavos tier il plan de scola. Quel tschenta si in sistem pedagogic sin e suenter il qual l' entira organisaziun e prestaziun della scola ei regulada tochen il pli petschen detaigl. Schibein la partiziun dellas classas sco lur pensum de lavur ein exactamein perscrets. Conform
40 al sistem zillerianic daventa l' educaziun tras l' instrucziun ethica.

En l'emprema classa vegn il sentiment moral dils affons educaus tras las praulas: Il tuf et ils set anseuls, las duas cauras, il polischet et igl uors, en la secunda classa tras il Robinson, vid il qual ei vegn mussau, co il carstgaun sesvilupescha d' in miez animal entochen tier il homo sapiens. Ella tiarza classa vegn porschiu la canzun dellas Niebellungas, sco il meglier material pell' instrucziun morala. Surstai vegnan Els a domondar, tgei deigien nos affons emprendre dalla selvatga e tut devastonta carezia dellas heroinas digl epos tudestg? Tgei deigien ei emprendre dalla sanguinusa vendetga della crudeivla Krimhilda? Vul ins schon ussa trer nos affons suenten la doctrina, ch' ei segi als fermes e grons lubiu tut? 10

Maun en maun cun quella nova instrucziun ethica, va la tendenza de cun quitau allontonar ord ils cudischs de scola tut quei, che regorda vid il figl de Diu e sia doctrina? El secund cudisch de scola romontsch vegn il num de Niessegner Jesus Cristus nigliu avon, en la lectura „Nadal“ vegn la neschientscha de Niessegner menzionada cun buc in plaid ed ei fuss cert egl spert dil cudisch, sch' il scolast silla domonda digl affon: „Tgei celebren nus Nadal?“ respondess: „La viutta dil solegl“.

Sch' in rispunda a nus, in cudisch sappi esser cristians, era sch' il num dil Segner vegni buc avon en quel, volein nus mo remarcar, che las lecturas contegnan nuot specific cristian. Igl ideal de nos cudischs de scola ei teriblamein utilitarics. Il patertgar ed agir dil carstgaun vegn dirigius dalla tendenza de sminuir la dolur ed augmentar il plascher, d' in sabi calcul dil don e gudogn. Aschia educheschan ins ils affons tier in pli fin egoismus e tuttiua stat l' imposanta majoritad dil pievel grischun aunc sin terren positivamein cristian. Nies pievel crei aunc vid igl ideal cristian dell' educaziun, il qual ei suletamein el stand de cuntentar il spirt ed il cor, de leventar e cultivar il surnatural el carstgaun et aschia dar alla veta de quel ina valur eterna. 20

Nus domondein, tgei ha l' autonomia della vischnaunca aunc de dir er fatgs de scola, sche la regenza ha la competenza de reglementar la scola rurala tochen en ses pli pigns detagls? Tgei valan tuts nos dretgs dil pievel, iniziativa e referendum aunc, sche la regenza sa destinar sin via d' ordinaziun, co il character de nos affons degi vegnir educaus senza ch' il pievel sa ed astga dir leutier in plaid. 30

Ins sa per motivar la legalitat dil plan de scola serefierer sin negin dretg. La direzziun della scola tras il stat motivescha buc in tal proceder, pertgei la vischnaunca sa representar cheu il stat. Ins sa era buca sereferir sin la suprema survigilonza tras il stat, pertgei quella consista mo ella controlla, che las funcziuns surdadas tras constituziun e lescha ad in u lauter organ della administraziun vegnien, quei che va tier alla scola, 40

exequi de quels. Ins sa era buca sereferir sin la organisaziun della scola dils 21 de Juni 1853 ed igl uorden pella scola rurala, pertgei nus havein mussau si, che quels han mai survegniu forza de lescha. In sa finalmein era buca sereferir sin gieneralmein renconaschi principis dil dretg public, 5 pertgei ch'ei auda tier igl ABC dil dretg public, che las regenzas han ded exequir, buc aber de relaschar leschas. Quei che vegn cheu commondau egl uorden de scola e perscret allas vischnaunchas, *quei ei* buca l'execuziun de leschas existentas, quei ei perscripziunns las qualas, essend gieneralmein ligiontas, formeschan ina integronta part dil suverau dretg legislativ e che 10 ston vegnir relaschadas dallas vischnauncas ord lur autonomia ne en fuorma d'ina lescha tras il cussegl gron ed il pievel.

Perquei declarel jeu cheu solemnamein, che nus stoveien considerar quest plan de scola della regenza sco buca costituzionals e per nossas vischnauncas e lur scolasts buca ligionts.

15 Jeu sto surschar agl aultludeivel cussegl pign per il cass, ch'el tegn ina reglementaziun de nies uorden de scola el sura indicau seun e spirt per indicaus favoreivels al gieneral beinstar e conform allas ideas de nies pievel, de procurar in terren legal e costituzional. Ussa stat el buca sin quei terren ed jeu tegnel per mia obligaziun de constatar, che nossas visch- 20 nauncas han il dretg de snegar l'execuziun dil plan de scola.

Plaid tenius à Muster ils 14 de Matg 1899.

(Nach Gasetta Romontscha, Nr. 20, 1899.)

Stimada rimnada!

Nunspitgadamein numerus esses Vos vegni ord tut las valladas della 25 Surselva: ord la biala Foppa, leu nua ch' il giuven Rein salida igl emprend marcau, che schai loschamein sin fundament roman, dallas verdas cestas dil piz Silgina e de quellas vischnauncas, che tegnan leu si ault guardia sper la veglia via, che meina dals Romontschs en tiara tudestga. Vos tuts ha la fideivla memoria vid ils babuns, che han battiu ed ein morts, 30 sin quest plaz, manau cheu ensemen.

Remarcabel! nus celebren enstagl d'ina gloriosa victoria, alla quala ils pievels dedicheschon schiglioc lur dis seculars, in' ujarra, che ha finiu cun ina nauscha terrada. Avon nos egl sesaulzan las cotschnontas flommas de vitgs ed uclauns, la tresta ruina de nies sanctuari nazional, la fantauna 35 della cultura. *E tonaton ha il pievel della Surselva in bien dretg de cun giesta luschezia celebrar ils combatts de 1799.*

La gronda revoluziun, che formescha in crap de milia sper la lingua via, che la humanitat ei ida, era rutt' ora tier nos vegls vischins e portava

victorius sias bandieras tras l' Europa. Era sur il rempar de granit, davos il qual nos babuns secartevan segirs, ein l' aua e l' unda della gronda revoluziun ruttas en. Libertat ed egualitat pretendevan ils schuldaus della Frontscha de purtar en la Rezia e spitgavan cheu il medem legreivel beinvegni, ch' els havevan udiu aschi savens leu giu en la planira. 5

Mo nos babuns vulevan saver nuot della nova libertat. Els havevan buca basegns ded ella. Eran ei gie dapli quater tschentanners libers, libers per grazia de Diu, sco ei schevan humiliteivlamein e loschamein. E quella libertat era buca mo in plaid, buca mo ina fuorma morta, ella schischeva sin in solid fundament sozial. La veglia vischnaunca cun alps, pistiras e 10 pastg cumin impedeava de schar seformar duas classas. L' ins schava ella bucca crescher sur d' ils auters ora e quests havevan buc il sentiment ded esser mess anavos. Bein havevan enqualiu gudignau en tiaras jastras cun la spada enta maun rauba ed honors, mo' returnai ella patria sesentevan els puspei sco in affon dil pievel, de quei pievel, nua che tuts havevan 15 ina cultura ed ils medems ideals. La egualitat, ch' ils Franzos encurevan, possedevan els en realitat ed il sentiment della libertat e dell' égalitat era avon tschien onns en nies pievel pli compleius e roburus che oz, quei sentiment al qual nies poet nazional ha dau liaunga els plaids:

Quei ei miu grepp, quei ei miu crapp, 20
 Cheu tschentel jeu miu pei,
 Artau hai jeu vus da miu bab,
 Sai a negin marschei.

Quei ei miu prau, quei miu clavan
 Quei miu regress e dretg, 25
 Sai a negin perquei d' engrau,
 Sun cheu jeu mez il retg.

Sco in majestus pégn d' untgidas era la veglia libertat carschida si plaunsiu. Tuts stevan bein sut sia umbriva. Con pintgas e fleivlas parevan cheu encuter las plontas de libertat, plontadas dals Franzos cun tutta 30 prescha! Nos babuns vulevan buca baratar la veglia libertat per la nova, perquei han ei battiu per lur libertat victoriusamein sin quei camp, nua che nus stein oz, desperadamein en las auras de quei fatal di leu giu sin la planira de Domet, valarus — e fideivlamein tscheu e leu. Che igl exteriur success ei buca staus de lur vard, astga buca tschorventar nus. 35 *Adumbatten han nos babuns buca battiu, aschi pauc sco ils heroax de Nidwalden ein morts adumbatten.*

Ed en quei, stimada rimnada, schai il giest tetel de nossa fiasta centenara. Il saun de nos babuns ha mussau al surventschider dell' Europa,

che la veglia democrazia svizzera, che ha battiu las battaglias de Dornach e Tgavaleina, existi aunc e perquei ha Napoleon, che uueva e smasava pievels cun in strech de sia plema, declarau ins stoppi schar intactas las democrazias svizzeras. Sch'ei dat oz ina Svizzera, sco nus carezein en ella
5 nosa cara patria, sch'engrazein nus quei era al saun, ch' ils babuns han spondiu per la veglia libertat.

Cun quei encuraschont patratg seunescha ina seriusa doctrina e nus vulein buc ir in ord l' auter senza udir ella. Pretga gia igl exempel dils babuns, ils quals il poet ha en nies hodiern drama festiv schau levar ord
10 lur fossas, che cheu, nua che la patria clomi, nagin astgi cun tumaletga domonda seperschuader dal succes. Prompts tier tutta unfrenda era il patriotismus de nos babuns pli fermes, che la mort ed aschia sto era il nies esser. Mintgin de nus domondi perquei oz en quei solemn moment cheu sin tiara sontga, che siu patriotismus semegli quel dils babuns, ch' era el
15 segi prompts de dar vi tut quei ch' el ha, gie sesez per la patria. Sche la risposta ei gia ussa in frestg gie, ne l' empermischun de cun tutta forza encurir quei patriotismus, lura celebrein nus ina fiasta vengonza dils babuns. Lura havein nus giu oz salid ed enflau in scazi pli custeivels, ch' igl aur culau. Lura havein nus era mess in pégn, ch' ella semantegni el tshen-
20 taner futur, la libertat, ch' ils babuns han gudignau e salvau cun lur saun. Quei detti Dieus!

In di romontsch en l'Aula a Cuera.

— ils 16 de November 1914 —

Cun plischer hai jeu suondau l' invitaziun dil Sgr. directur dell' istruzziun publica dil cantun grischun, de far in referat sur il studi dil
25 romontsch sin la scola cantonala. Bein rara ei l' occasiun, de drizar la viarva alla intelligenza romontscha digl avegnir, la caschun de dar in collegi sur nies romontsch. Ed jeu muncassel alla sinceradat, sche jeu zupentassel vi mia cuntentientscha, che il romontsch ha gudignau sin la scola cantonala la piazza, che auda ad el. Ei pareva che nauschs dis d' in
30 atun criu seigien ruts en per il romontsch, ch' il lungatg duess seccar vi, el qual Chiampel ha cantau ils Psalms, Gion Travers sia Canzun dell' uiera de Muosch, Huonder il Pur suveran e Muoth las Mesiras. Mo ina nova primavera semuossa e frestg schit lai catschar ils emprems brumbels, il segir pégn de novas rehas speronzas. L' introduzziun dil
35 romontsch sin la scola cantonala ei la pli biala flur permavauna, ch' il risvegli dil romontsch ha catschau tochen uss. Era tier nus, sco tier ils pievels gronds e pigns, germans, neolätins e slavs, ei il studi della reha

¹⁾ (Nach Gasetta Romontscha, Nr. 52 ff., 1914.)

tradiziun populara e de nosa veglia literatura staus la fontauna de nova veta per il romontsch. La *tradiziun populara*, ella ei tier nus aschi biala ed aschi tgiembla, aschi varionta ed aschi interessanta sco tier literaturas bia pli grondas. Sche vus legis las *praulas* sursilvanas e de Surses, ch' ein comparidas en la Crestomazia, las *praulas* subsilvanas e las *praulas* dell' Engiadina bassa, ch' il venerabel magister Bardola ha rimnau per la Crestomazia leuvi sin las spundas soleglivas de Ramuosch, essas vus surstai ded anfar las biaras dellas *praulas*, ch' ils frars Grimm han rimnau naven dalla mar entochen si els quolms dil Tirol. Igl agen spért penetront e serius, vigurus e humoristic semanifestescha en nos *proverbis*, duront che la *canzun d' affons* ha mauteniu, sco la clara ambra las restonzas dils animalets d' ina perioda della veta organica daditg svanida, cardientscha veglia ed usit antic. Mo in exempel. Il mattatsch de Surses empermetta al salisch pischada e mèl, sch' el laschi dar la scorsa per far la suna. Cheu havein nus ina unfrenda fetg veglia alla divinitat ella plonta. Nus savein ord ina raquintaziun de P. Zacharias da Salô, che patarla aschi bugen dals vegls Rets e che veva priu quei ord la bucca dil pievel, ch' ins venerava inaga in grond salisch sper las fontaunas dil Rein. Agens en fuorma e contegn ein ils *legns*, che contegnan aschi genuina e profunda poesia, sco remarca il spirtus Brandstetter en sia scartira „Das schweizerdeutsche Lehngut im Romonschen“. Nuot dat in' idea vera e gesta dil cor d' in pievel, sco sia *canzun*. La *canzun*, che nus havein caracterisau en l' introducciun dellas *canzuns* engiadinesas sco l' uniun d' in toc dil manti de purpur roman cun la lontscha de fier germana. Tgei profund humor e delicat sentiment ha tessiu nosa *canzun d' amur* e tgei forza selvatga e burrida passiun per la lutga expriman ils graischels fragments dellas *canzuns d' uiara*, che Duri Chiampel ha nudau si en sia historia ord la memoria de sia giuventetgna, sco ina tresta perdetga dil bia e bien ju a piarder de nosa poesia dil pievel. Jeu sai buca tralaschar de dar a vus ina prova de nosa *ballada*, che en sia quorta, vigurusa dicziun, en sia sempladat classica e forza retenida selai paragonar cun las meglieras balladas dell' Engheltiara, che han, rimnadas da Percy, destadau l' amur per il cont popular ch' era cupidada vi, ed han pli tard clamau la collecziun de Clemens Brentano ed Achim de Arnim. Noss ballada raquenta, co ils treis giuvens mavan sin la via lada, che menava tier il grond sanc- tuari de s. Giachen en Galizia. Il giuven dils treis mats s' inamurescha en la feglia digl ustier, vegn tgisau e sentenziaus sco striun. El cloma en malmort la gaglina per agid, e sco en il cont tudestg il pign utschi digl usul, ella *canzun* slava la tuba alva, cloma cheu la gaglina ils ses tier la vendetga, che fa quorer il saung per la via. Per la literatura populara

savein nus Romontschs setschentar senza seturpiar sper ils auters pievels neolatin. Nossa tradiziun populara, la frestga flur striauna, stat a pèr cun la rosa cotschna della Provenza, la gelgia alpina dil Montserat ed il thymian selvatg dils quolms della Rumenia.

5 Avon che plidar sur noss' obligaziun de mantener il car lungatg mumma, promover e carschentar quel, lubi a mi ina declaronza. Ei fuss in' enzenza d' in jertg levsenn, sche jeu lessel cuschentar a vus la verdat, che la lutga per il lungatg penda ensemen intimamein cun la veta politica dils pievels. Tgei terribla rola gioga il lungatg el combat mundial, ch' ils pievels euro-
10 peics battan cun ina sgarschur, che crescha da di en di. Nus Romontschs essan Svizzers; il vischinadi grischun, carschius sin il sulom lartg della proprietat communal cun il cuitg alla testa, ei semantenus ord la grischia antiquitat tras ils sanguinus dis, nua ch' ils pievels septentrionals han zappitschau igl imperi roman; ei semantenus sut ils feudals rubiestis ed
15 ha en lutga gloriusa obteniu igl agen cumiu e l' atgna dertgira. En il combat decisiv per la independenza han ils umens grischuns battiau cun lur saung la giuvna libertat quei step di de Matg, ch' ha immortalisau la Chalavaina. Svizzers e Grischuns, schumellins della libertat, han dapi glez di buca pli schau sesparter, ed en quella historia rimada „Il tgiert dils
20 Grischuns“ ha il patriot Gliezi Gabriel, beinmeriteivel plevon de Glion, uniu la canzun de Wilhelm il Telle, quella della Chalavaina e l' altra dils tiranns e dellas ligias en ina historia, ch' ei ida vi en carn e saung tier ils Grischuns ded omisduas confessiuns.

Sch' il grond Cors, che strihava pievels ord il cudisch della veta e
25 scuffeva novas naziuns, ha buca tuccau l' existenza della Svizzera, han sper ils umens de Grauholz e Schindellegi ils herox curdai a Rehanau il meret, de haver perschuadiu il Cesar modern dil dretg d' existenza della Svizzera. La bandiera della Crusch alva ei per nus il simbol de moralitat publica, civilisaziun ed humanitat, e nus Romontschs calein pèr cun la davosa fladada
30 ded esser Svizzers.

Fatga quella declaronza, constatein nus, ch' il dultsch lungatg mumma seigi pereclitau d' ina adina pli prigulusa germanisaziun. Dapi ils dis ch' il romontsch s' estendea lunsch sur il lag rivaun ora, sco il genial Holzmann muossa en sia tesa originala, mo buc acceptada, sur Celts e
35 Germans, essan nus adina tschessai da Cuera ensi, da Cuera, che deva inaga als Romontschs il num. „Churwelsche“ e dil qual dat aunc perdetga il „welsche Dörfli“, sin il pastget dil qual pon esser naschi quels versets de dumbrar, ch' ils affons drovan aunc oz.

Buca che nus Romontschs havessen enzatgei encunter il tudestg. Nus
40 havein basegns d' in grond lungatg, che laschi sentir nus la viva unda

della civilisaziun e metti nus en contact cun ils scazis de quella. Igl ei in lungatg tgiembel, profund e melodijs, il tudestg, e nus essan loschs ded emperder el sco sauda. Mo en 'emprema lingua lein nus mantener il lungatg mumma, il qual mintgin de nus, era sch' el ei jus la liunga e lada via dil mund, ha viu bia gleut e visitau differentas casadas, vegn adina 5 puspei a plidar, cura ch' el tegn mauns a Diu e svida siu cor avon il Signur della veta, ch' el vegn adina puspei a plidar, cura che la caulda febra metta il maun sin siu tgaun e tutta sabientscha e prudientscha fa plaz al lungatg dil cor, ch' el ha balbegiau en tgina. *Il lungatg selai buca dar vi senza il pli grond e cuxzeivel donn per il svilup dell' olma, digl individuum e dil 10 pievel*, sco remarca il fin psycholog Ziller, ch' ha sco buc in auter enconuschiu la valur dil lungatg mumma e sco pedagog prostetau energicamein encounter tuttas emprovas de violar ils sogns dretgs dil lungatg mumma. Il tudestg nativ della Saxonia distingua aunc oz nos Tudestgs de Portenza dals Tudestgs nativs, sco jeu savessel allegar frappants exempels, e mo 15 memia vèrs ein ils vèrs de Muoth sur ils Romontschs tudestgai. Ge, tudestgai de treitschien onns han aunc adina plaid romontschs, d' avons.

Ils motivs practics, nazional-economics, ch' ins alleghescha per perschnader ils Romontschs de seschar tudestgar, ein aschi povers, ch' els meretan negina refutaziun. Nus pretendein ruasseivlamein, ils umens en 20 nossas valladas romontschas han aschi bia interess per la veta spirtala, legian aschi bugen ed aschi bia sco ils Tudestgs. Mo ad els sesarvan las rehas literaturas neolatinas levamein, ed ins admira a Paris, Florenza, a Madrid e Marseille ils Romontschs, che plaidan suenter quorta avdonza aschi levamein il franzos, talian, spagnol e provenzal. Per oz vala sco per 25 la fin dils 1500 la fina observaziun d' in ambassadur venezian, ils Romontschs hagian in agen interess de s' educar e de schar educar lur affons.

Mo nies romontsch hagi ina memia pintga literatura scretta, udin nus puspei la veglia reproscha. Tgi ch' enconuscha la literatura romontscha, vegn buc a far quell' observaziun, ch' ei aschi bienmarcau sco tgagiastretg. 30 Mo nus lein tonaton prender ella serius e rispundin: *Il romontsch ei veramein in agen lungatg*, sco ha mussau si il meister en la linguistica moderna *Graxiadio Ascoti* en ses „Saggi ladiui“. Oz dat ei negin filolog, che snega alla lieunga romontscha il dretg de setschentarsper sias soras, la frauzosa, taliana, provenzala, spagnola, portugesa, rumena. Suenter populaziun han 35 ils Retoromontschs ina fetg reha literatura. Sch' ins quenta ad els per puccau, ch' els seigien buca vegni tier in lungatg unitaric, ei quella reproscha fetg relativa e vala grad aschi bia, sco de reproschar al lungatg mundial, igl engles, ch' el hagi negin epos nazional. Paucs, fetg paucs pievels han in epos nazional, sco ils Franzos la Chanson de Roland, ils Tudestgs las 40

Nibelungas, ils Grecs l' Ilias. Sch' ins dat in' egliada sin las literaturas
 dil mund, aufflein nus bein aunc biaras, che ein' buca vegnidas tier in
 lungatg unitari de scartira. Pér la lutga gloriosa per la libertat e las em-
 premas conquistadas de tiara jastra han sligiau la lieunga romontscha. Mo
 5 cura che Gion Travers ha cantau la loscha canzun dell' uiera de Muosch
 per la frestga gloria della Grischuneria era la divisiun dils Romontschs de
 quella e tschella aua schon perfetga, e la giuvna reformaziun ha buca saviu
 anflar il ligiom per unir igl engiadines e sursilvan. Igl ei suentar nies
 meini stau in' improva malgardiada, contraria al spért historic, de vuler
 10 artificialmein unir ils dus lungatgs de scartira romontscha. Ina tala uniun
 san mo grondas forzas politicas ne prestaziuns d' emprem rang compleir.
 Ins ha piars bia e custeivel temps, uras decisivas cun quella nunpusseivla
 uniun, ed ils scolars dil seminari de scolasts, instrui en in lungatg artificial,
 nunenconuschents cun in lungatg viv, ein sebess en bratsch al tudestg.
 15 Sche jeu ditgel quei, vi jeu buca emblidar ils gronds merets reals de
 G. Ant. Bühler, che ha igl emprem cun gronda energia è desinteress
 alzau la bandiera della lutga per il lungatg mumma. Mo pér il studi
 della tradiziun populara e della literatura veglia ha tier nus sco tier ils
 auters pievels svegliau igl interess per il romontsch. Jeu regordel cheu
 20 vid ils scolasts Tumaish Dolf e Stiafen Loringiet, che en il medem temps
 ch' els rimnan la tradiziun populara de Schoms han entschiet il combat per
 il romontsch al pei dil Piz Curvèr. Nos giuvens scolasts romontschs
 sereghegian dapertut, e frestg schierm prui en las scolas sper igl Inn e
 sper il Rein. Il temps strenschiu d' in' ura scammonda a mi de plidar pli
 25 alla liunga dalla literatura romontscha. Mo la vigurusa traducziun dils
 Psalms de Chiampel, ils pleins vers dil melodius Martinus ex Mar-
 tinis, las finas poesias dil melancolic Caderas, il saun humor de Ca-
 ratsch, las zartas bialas flurs della poesia religiosa dil Cudisch de
 canzuns, las canzuns nazionalas de Huonder pleinas de veta e vigur,
 30 las Spatlunzas e Mesiras de Giachen Casper Muoth selaian paregliar
 cun il meglier dellas grondas literaturas. Nies Giachen Casper Muoth ha
 en ils conts dil Cumin d' Ursera dau viarva franca e loscha a quei che
 nus havein agen e propi. Sch' el fuss staus leugiu sper la Mar nera ne
 al pei dil Monserat, fussen quels conts daventai bandieras d' uiera per ils
 35 Rumens e Catalans.

Nus lein negin' uiera, nus lein mo defender quei ch' ei nies e propi.
 La canzun il Cumin d' Ursera duess mintga mattatsch e mattatscha saver
 ordadora, la mumma romontscha cantar sper la tgina, ed igl affonet em-
 prender aschia dad ella de carezar il lungatg mumma. Ei ha fatg a mi
 40 bein entafuns il cor, cura che la beinmeriteivla Uniun dils Grischs ha

clamau il pievel romontsch e principalmein la dunna romontscha tier la defensiun dil lungatg mumma. Tier la dunna engiadinesa, la dunna, ch'ei igl indicader della secunda dil spért d'in pievel, ei semanifestaus il pli grond entusiasmus, la pli schubra passiuun per nies romontsch, e quei ei la megliera garanzia, ch' il risvegli dil romontsch vegn sco las rudialas d'aua a serasar adina pli lunsch e pegliar tut il pievel romontsch, seuzza schar muncar buc ina e buc in.

Cheu sin la scola cantonala, nua che la giuventetgna ord las differentas valladas vegn ensemen, savein nus sperar in attent, profund, fretgeivel studi dil romontsch. Possi levar ina nobla schalusia denter quels, che vegnan neu dal studi dell' antiquitat ed ils giuvenns, che sededichesch all' educaziun digl agen pievel, tgi che presteschi pli el romontsch. Oz ch' il seminari dumbra sis classas san ils futurs scolasts cun success batter per la plema. Veglien tuts studiar cun premura e perseveronza il bi lungatg mumma e sia literatura orala e scretta. Nies poet Florin Camathias siara sia canzun „Nossa viarva“, che scadeina sco il dutg alpin, che meina il latg dils glatschers en la vallada, cun ils plaids:

Romontsch, nies vegl lungatg grischun,
O retica faviala,
Eis ti buc il pli niebel dun 20
De nossa tiara biala?

Romontsch, lungatg alpin sonor,
Tiu tun ei deletgeivels;
Tiu cant dat anim a nies cor,
De star a ti fideivels. 25

Romontsch, miu car lungatg matern,
Empriu hai tei en tgina,
E dulschamein en miu intern
Aud' jeu la vusch carina.

Perquei, romontsch, stai nies lungatg 30
E viva nossa viarva,
Schiditg sco sin nos quolms il Matg
Verdegia nova jarva!

Vusez, cars scolars cantonals, essas la nova jarva, che verdegia sin il quolm romontsch. Possies vus portar la carezia ed igl anim per il lungatg mumma sco in scazi d'aur culau, che vus haveis gudignau entras in serius studi, en la modesta casa de scola, en la veglia baselgia, sin il plaz cumin, en la sala de dertgira, en nos cussegls. Possies vus esser

premurai propagaturs dil romontsch e sia cultivaziun en vossa familia, tier parents e vischins, en la redunonza dil vischinadi, della vischnaunca e dil cumin. Slargei vossa enconuschientscha dil lungatg mumma entras l'attenta lectura dil lungatg de scartira de tshell'aua; legi vus Engiadines ils 5 Gabriels, il Cudisch de canzuns, il Huonder, il Muoth, e vus Sur- e Sub-silvans legi il Chiampel, il Martin ex Martinis, il Caderas, Caratsch. Igl ei ge in lungatg, mo in tec differenta viarva. Prendei neu ils plaids vegls e buns e scomiei ora las expressiuns propi romontschas. Emprndei il romontsch sco sauda en sia rihezia tgiembla e frestga vigur. Il risvegli 10 dil romontsch ha mo entschiet. Nus fagein igl emprem pass. Sereparei bsin sin ina carschenta activitat.

Che nus seperdeien buc entusiasticamente en largias generalitats, selubeschel jeu de visar duas miras de vossa giuvna activitat. La damonda fundamentala, ge ins sa dir, la damonda vitala de nies romontsch selai 15 precisar cuu ils plaids: „Tgei sa daventar per unir il necessari studi dil lungatg mumma cun ina intensiva cultivaziun dil tudestg senza sgurdinar e prejudicar seriusamein il svilup dell'intelligenza e dil cor de nos affons en la scola populara?“ Studiei quella damonda, mes giuvens amitgs, discipels de Ziller; la gesta sligiazium de quella ei il terren d'aur dil 20 manteniment dil romontsch. Segir, cura ch' il risvegli dil romontsch ha tschaffau la massa dil pievel, vegn el a tschentar quella damonda a ses magisters, ed jeu sperel, che vus saveies dar ina franca e gesta risposta.

Igl ei evidentamein semussau, ch' il studi de nossa tradiziun populara e della literatura veglia seigi la fontauna de nova veta per nies romontsch. 25 Mo la literatura veglia daventa pli e pli rara; ils venerabels volums ligiai en curom cun las siaras de mesch ha il temps ruis en tocs, ne ch' els han anflau la via en antiquariats e da leu naven en las collecziuns de rehns rimnacudisch, che pertgiran els sco il drag cun siat tgaus la feglia dil retg. Ils medems basegns e la medema miseria anflein nus era tier auters pievels, 30 ed jeu hai studiau tier ils Slavs e Neolatins, co ins savessi procurar als vegls e giuvens amitgs dil romontsch nossa literatura per in prexi undreivel. Ils pigns pievels slavs, ils Bohems, Slovens, Serbs e Wends dattan ora mintg' onu in cudisch dedicaus alla cultivaziun e propagaziun dil lungatg mumma; ei numnan quel „matitscha“, la mumma, la regina dils aviuls. 35 Cun agid ded amitgs hai jeu studiau quellas matitschas e las semegliantas publicaziuns tier ils Catalans, Provenzals e Rumens. Jeu hai anflau, ils Catalans hagian sligiau en ina moda exemplarica il problem, co ins sappi procurar bienmarcau al pievel la literatura el lungatg mumma. Per miez franc procureschan els en commodeivels ed emperneivels volumets en octav 40 pign las veglias ovras classicas, historias, canzuns, sper las poesias dils

poets vivents, novellas e romans. La collecziun ha num „*Biblioteca popular de l'Avenç*“. Dapi ina retscha ded onns han ils Catalans rimnau cun premura lur canzuns, praulas e detgas, ed igl Avenç porta il meglier de quei. Era canzuns popularas cun melodias vitier.

Tier nus duei daventar il medem. Cura che jeu hai finiu la Cresto- 5 mazia — e quei sperel jeu en 4 ne 5 onns — pertratgel jeu ded edir ina *biblioteca populara*, che compeglia sper las ovras veglias classicas de nies romontsch bialas poesias e novellas originalas de nos auturs moderns. Speciala atenziun mereta en quella biblioteca la tradiziun dil pievel, la praula, detga, canzun, ils legns e versets d'affons. Deigi il pievel cantar 10 romontsch, sto el enconuscher las veglias melodias' ch' in competent historicher della musica ha renconuschiu sco remarcablas ed originalas. Reguladas, ch' ellas sappien era vegnir cantadas dals chors virils e mixts, contribuessen ellas sco nuot auter al risvegli dil romontsch. Mo ensemen cun la veglia melodia ei la canzun completa. 15

Per ina tala collecziun vala il plaid tudestg: „*Per il pievel ei mo il meglier bien arunda*.“ Ed jeu selubeschel d'exprimer il giavisch, in ne l'auter de vus vegli far in studi special sur in ue l'auter vegl u giuven autur della literatura. Studieis vus in autur en ils onns della frestga giuventetgna e continueis vus pli tard quei studi, saveis vus far inaga 20 in'ediziun vengonza de vies autur de predilecziun. Ina tala ediziun drova cert liung studi. Mo tgi duei far quella, sche buca la giuventetgna cun l'egliada d'argien digl idealismus, las forzas giuvnas e fermas? Speranza che cura ch'ei vegn de far la glesta de quels che lavuran per il futur „*Tschespet romontsch*“, entaupi jeu bein enqual de mes auditurs ded oz. 25 Il ver risvegli romontsch supona lavur, ed el sto saver quintar per la scola e la literatura sin vies agid desinteressau ed energetic.

Bein tier buc in pievel ha il sempel um priu ina aschi viva, decisiva part della veta publica sco tier nus. Il maun, cha sesalzava tier la tsharna, che decideva la sort della patria, menava il spadun per defender quella. 30 Igl ir a cumin ed ell'uiara era tier nos vegls ina sontga obligaziun. Quei expliccheschan las profundas differenzas religiusas e politicás, dallas qualas raquenta a nus l'istoria grischuna. *Units ein ils Romontschs adina stai en la carexia per lur lungatg, e quel lein nus cultivar vinavon en biala unitat ed activa harmonia.* 35

Possi vossa premura ed energia far, ch' il studi romontsch sin la scola cantonale daventi ina reha fontauna de nova frestga veta per il dulutsch lungatg mumma, che quel flureschi sco la flur d'euzauna sin igl ur della giuvna unda alpina!